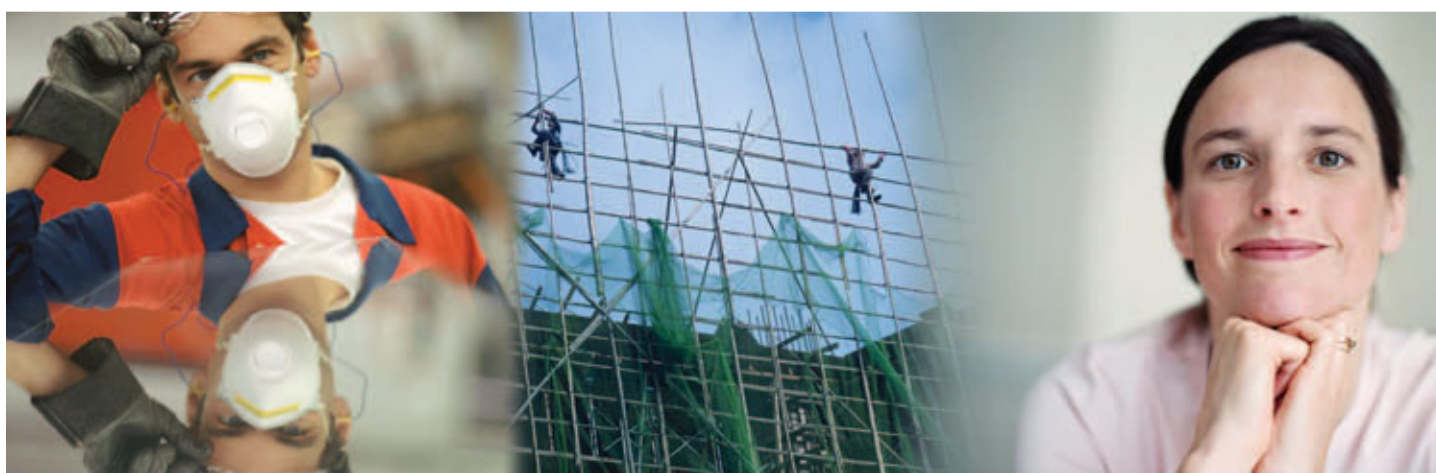

2009

JAARBOEK

Leven en werken in Europa

Eurofound

Bibliografische gegevens bevinden zich aan het einde van deze publicatie.

Luxemburg: Bureau voor officiële publicaties der Europese Gemeenschappen, 2010

Foto's: Eric Lintang - Brussel/istock
Grafieken: vierviertel - Keulen, image+ - Brussel
Vormgeving: image+, Brussel

© Europese Stichting tot verbetering van de levens- en arbeidsomstandigheden, 2010

Voor vertaal- en reproductierechten dient een verzoek te worden gericht aan de directeur van de Europese Stichting tot verbetering van de levens- en arbeidsomstandigheden, Wyattville Road, Loughlinstown, Dublin 18, Ierland.

De Europese Stichting tot verbetering van de levens- en arbeidsomstandigheden (Eurofound) is een autonoom orgaan van de Europese Unie, dat een ondersteunende taak vervult bij de bepaling van beleid op sociaal gebied en inzake arbeidsverwante aangelegenheden. Zie voor meer informatie de website van de Stichting: www.eurofound.europa.eu.

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions
Wyattville Road
Loughlinstown
Dublin 18
Ireland
Telefoon: (+353 1) 204 31 00
Fax: (+353 1) 282 42 09 / 282 64 56
E-mail: information@eurofound.europa.eu
www.eurofound.europa.eu

Printed in Denmark

Het in deze publicatie gebruikte papier is chloorvrij en afkomstig uit productiebossen in Noord-Europa.
Voor elke gekapte boom wordt ten minste één nieuwe boom geplant.

De Europese Stichting tot verbetering van de levens- en arbeidsomstandigheden (Eurofound) is in het leven geroepen om bij te dragen aan de planning en vormgeving van betere levens- en arbeidsomstandigheden in Europa.

De in 1975 door de Europese Raad opgerichte stichting is gevestigd in Dublin, Ierland.

Voorwoord

Ten tijde van het schrijven van dit Jaarboek maakt de EU zich op om de nieuwe tienjarige strategie voor duurzame groei en werkgelegenheid goed te keuren – ‘Europa 2020’ – terwijl Eurofound bezig is met het opstellen van haar werkprogramma voor 2011. Bij ‘evidence-based’ beleidsvorming moeten we, om vooruit te kijken, echter eerst terugkijken. Dit Jaarboek zet de voornaamste bevindingen van Eurofound voor 2009 uiteen. Als eerste publicatie in het kader van Eurofound’s vierjarige werkprogramma ‘Beter werk, beter leven’ kan het Jaarboek 2009 onmogelijk een compleet beeld schetsen van de onderzoeksresultaten van Eurofound, gezien de breedte van de werkzaamheden die elk jaar plaatsvinden. Wie het Jaarboek vluchtig doorbladert, ziet echter al gauw dat de invloed van de recessie centraal stond in het onderzoek dat Eurofound op haar diverse expertisegebieden verrichtte. Verder plukte Eurofound de vruchten van het periodieke, longitudinale onderzoek, dat inzichtelijk maakt welke veranderingen tot dusver zijn doorgevoerd als reactie op de neergang. Uit de *European restructuring monitor quarterly* blijkt dat het aan herstructureringsgerelateerde banenverlies eerst toenam om vervolgens af te vlakken; periodieke vervolgerichten van de Europese Waarnemingspost voor Arbeidsverhoudingen (EIRO) illustreerden de samenwerking en conflicten die ontstonden onder sociale partners in Europa; jaarlijkse evaluaties van werktijden en salariëring wijzen op veranderende arbeidsomstandigheden onder invloed van de recessie, terwijl uit de trends in levenskwaliteit op te maken valt hoe burgers in de verschillende lidstaten de invloed van de recessie hebben ervaren.

Wij vertrouwen erop dat dit Jaarboek u een overzicht zal bieden van de ontwikkelingen die hun stempel hebben gedrukt op het werk en privéleven van Europese burgers in 2009.

Jorma Karppinen
Directeur

Erika Mezger
Adjunct-directeur

WAT WE ONTDEKTE

HOOFDSTUK 1 DE ECONOMISCHE ACHTERGROND

Blz. 6

HOOFDSTUK 2 REAGEREN OP DE RECESSIE

Blz. 16

HOOFDSTUK 3 HOE WAS HET VOOR U?

Blz. 32

HOOFDSTUK 4 KWALITEIT VAN HET BESTAAN

Blz. 42

DE ECONOMISCHE ACHTERGROND

DE ECONOMISCHE ACHTERGROND

Begin 2009 kende de recessie haar dieptepunt, doordat in het eerste kwartaal van het jaar ongekend veel bedrijven een verlies van arbeidsplaatsen aankondigden, dat mannen en jongere arbeidskrachten onevenredig zwaar trof. Het aantal baanverliezen door faillissement nam in 2008 en 2009 gestaag toe, waarbij vooral de bouwnijverheid, de textielsector en de verwerkingsindustrie in de hoek zaten waar de klappen vielen. Er kwamen gedurende het jaar echter ook banen bij, en deze omslag kwam ten goede aan bedrijven die goedkope goederen en diensten aanbieden.

Kijkend naar ontwikkelingen in het bedrijfsleven, arbeidsomstandigheden en de dagelijkse levenskwaliteit van Europese burgers in 2009 kunnen we niet om de allesdoordringende invloed van de recessie heen, voortkomend uit de financiële crisis die zich in 2008 aandeede. De recessie is uiterst relevant voor het onderzoeksmandaat van Eurofound, en beïnvloedt alle onderzoeksterreinen – arbeidsverhoudingen, kwaliteit van werk en werkgelegenheid, levensomstandigheden en kwaliteit van het bestaan. In de afgelopen twee jaar hebben al deze terreinen zwaar te lijden gehad onder de crisis, en de situatie wordt almaar slechter. Krappere winstmarges van bedrijven zetten mogelijk een rem op kostbare maatregelen om arbeidsomstandigheden te verbeteren. Bovendien zullen door de stijgende staatsschuld in veel lidstaten minder middelen beschikbaar zijn om bijstandsbeleid ten uitvoer te leggen.

Hoewel de EU strikt genomen in het derde kwartaal van 2009 uit de greep van de recessie bleef, bleef de groei zwak en ver verwijderd van historische niveaus. Ook liep de werkloosheid verder op, en bereikte haar hoogste niveau in ruim tien jaar – gemiddeld 9,5% in de EU27. Ten minste tot aan het eerste kwartaal van

2009 werden handarbeiders het zwaarst getroffen – met name geschoolde handarbeiders, hetgeen illustreert dat het verlies van arbeidsplaatsen zich concentreerde in de verwerkingsindustrie en de bouwnijverheid. Evenals bij voorgaande recessies verloren mannen vaker dan vrouwen hun baan. En de werkgelegenheid onder jongeren (15- tot 24-jarigen) daalde sterker dan voor mensen ouder dan 24 jaar. In de lidstaten die het zwaarst getroffen werden door de recessie, zoals Ierland, Spanje en de Baltische Staten, is de arbeidsmarktsituatie van alle bevolkingsgroepen – jong, oud, man of vrouw – aanzienlijk verslechterd.

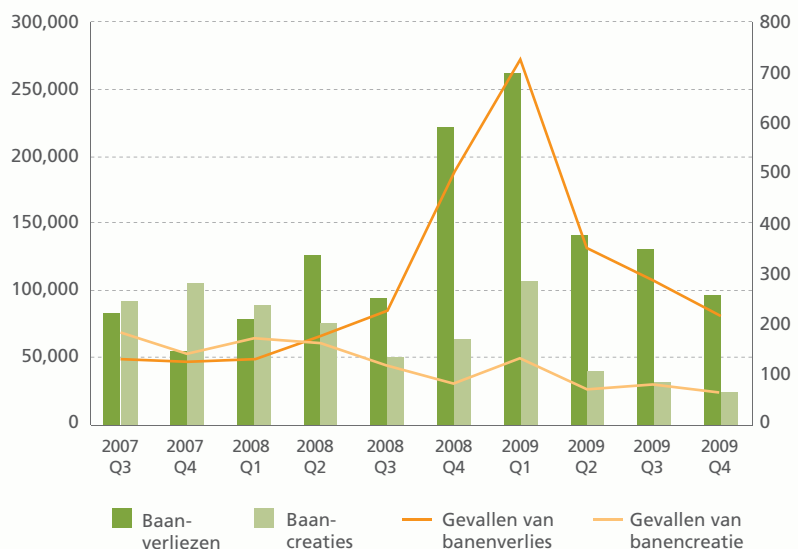
Sinds 2002 brengt Eurofound's Europese Herstructureringsmonitor (ERM) de omvang van herstructureringen in Europa en hun gevolgen voor de werkgelegenheid in kaart – zowel in termen van banencreatie als banenverlies. De cijfers voor 2009 wijzen op een aanhoudend, grootschalig verlies van arbeidsplaatsen in heel Europa. Vanaf het einde van het tweede kwartaal gaf de ERM aan dat Europese media aanzienlijk grotere aantallen baanverliezen aankondigden binnen bedrijven die een herstructurering aan het doorvoeren waren. De cijfers liepen door het jaar heen op, met een piek rond het vierde kwartaal van 2008 en het eerste kwartaal van 2009. Over heel 2009 nam het aantal aangekondigde baanverliezen af; dit geldt echter ook voor het aantal nieuwe banen dat werd gecreëerd, zoals te zien is in Figuur 1. Over dezelfde periode nam vooral het aandeel aangekondigde baanverliezen als gevolg van faillissement fors toe.

Eurofound-onderzoek wees uit dat het aantal faillissementen tot medio 2009 fors toenam als gevolg van de wereldwijde recessie. Zo steeg het aantal faillissementen in Denemarken tussen mei 2008 en mei 2009 met 85%, ofschoon 2008 in dit opzicht al een recordjaar was geweest. Een aantal sectoren is bovendien bijzonder hard getroffen door faillissementen: bouwnijverheid, textiel, handel, verwerkingsindustrie, horeca en

de automobielbranche. Zo is in Estland het aantal uitkeringen wegens betalingsonmacht sinds 2008 verdrievoudigd in de verwerkingsindustrie en bijna verviervoudigd in de handelssector; alleen al in de bouwnijverheid zijn er 15 maal zoveel uitkeringen wegens betalingsonmacht verstrekt.

Het in *Restructuring in bankruptcy: recent national case examples* gebundelde onderzoek brengt recente faillissementsgevallen in kaart om een beter beeld te krijgen van faillissementen in het algemeen en van de gevolgen voor de betrokken werknemers en het type schadeloosstelling dat ze ontvangen in het bijzonder. Uit de

Figuur 1: Aantal herstructureringen en totale aangekondigde baanverliezen en baancreaties

Bron: ERM quarterly Issue 4 – winter 2009

analyse bleek dat bedrijven veelal failliet gingen omdat zij veel schulden hadden en verzuimden om een concurrentiestrategie te ontwikkelen. Toen ze geconfronteerd werden met de economische neergang, bleek faillissement nauwelijks af te wenden. Door de afnemende vraag naar producten en diensten, maar ook door de kredietkrapte, konden veel bedrijven hun schulden moeilijk of onmogelijk nog aflossen. Kleine en mid-

delgrote ondernemingen (MKB/KMO's) die in hogere mate afhankelijk zijn van externe financiering, lijken in dit verband het meest kwetsbaar te zijn geweest. Een aantal landen besloot krediet te verstrekken aan (met name) het MKB/KMO's om te voorkomen dat bedrijven failliet zouden gaan door de beperkte beschikbaarheid van bedrijfskrediet. Zo zette de regering in Italië een fonds op dat bedrijven in staat stelt een lening van

maximaal 1,5 miljoen EUR af te sluiten; dergelijke strategieën lijken tot nu toe weinig effect te sorteren.

Bedrijven hadden daarnaast ook te maken met een 'domino-effect': door het faillissement van een ander bedrijf gingen ze zelf failliet. Doordat bedrijven achteraan in de aanvoerketen failliet gingen, zijn toeleveranciers verder in de keten insolvent geworden. In Roemenië

In de kijker: Forum van de Stichting 2009 Recessie – de uitweg vinden

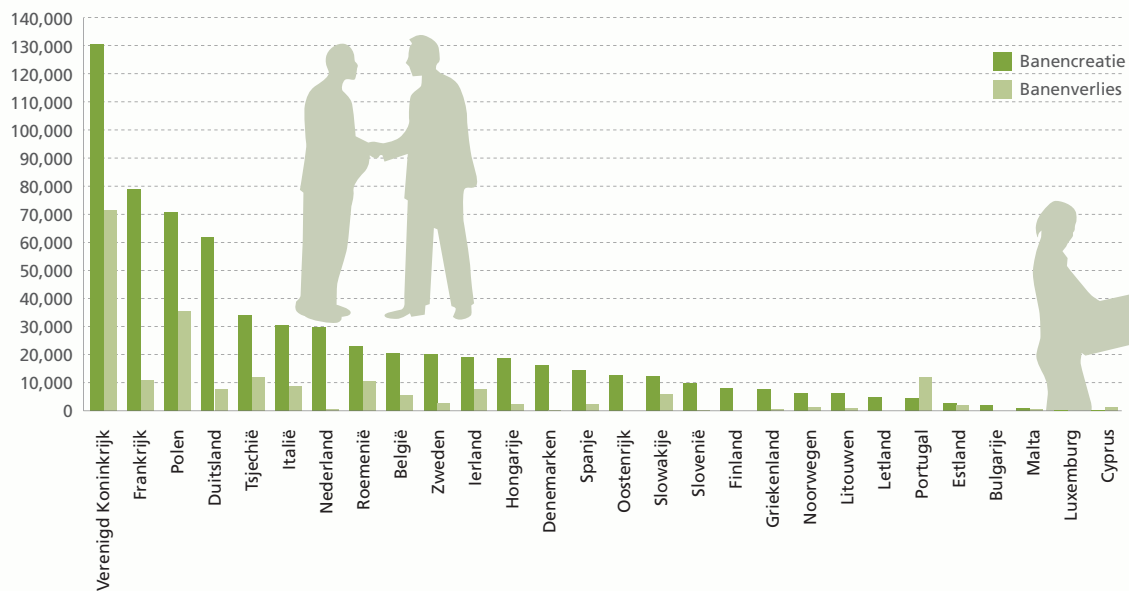
Een belangrijk aspect van het werk van Eurofound is dat het een podium voor debat en discussie biedt, om beleidsmakers en sleutelactoren bijeen te brengen. Eurofound's meest prestigieuze evenement is het Forum van de Stichting, dat om de twee jaar wordt gehouden. De deelnemers aan het evenement, geopend door Brian Cowen, de Ierse *Taoiseach* (minister-president), wisselden in november 2009 van gedachten over het thema 'Global recession: Europe's way out', hetgeen laat zien dat de economische malaise in 2009 centraal stond in het werk van Eurofound. Ze bespraken met name of, en in hoeverre, Europa uit de recessie kon komen zonder afbreuk te doen aan zijn maatschappelijke en politieke beginselen. Zullen fundamentele Europese waarden moeten worden opgeofferd om het wereldwijde concu-

bijvoorbeeld leidde de crisis in de bouwsector tot problemen voor bedrijven in de houtbewerkingsindustrie, waardoor op hun beurt bosbouwbedrijven minder orders kregen en in financiële moeilijkheden raakten. In Litouwen werden faillissementen van hotels en restaurants mede veroorzaakt door het faillissement van de nationale luchtvaartmaatschappij en het feit dat buitenlandse luchtvaartmaatschappijen hun vluchten naar

Litouwen annuleerden. Dit domino-effect heeft er tevens toe geleid dat de economische neergang is overgeslagen naar andere landen. Zo waren de eerste bedrijven in Slowakije die failliet gingen ondernemingen die exporteerden naar landen die reeds getroffen waren door de economische crisis – met name bedrijven in de automobielenindustrie. Dit leidde vervolgens tot een omzetting voor hun binnenlandse toeleveranciers.

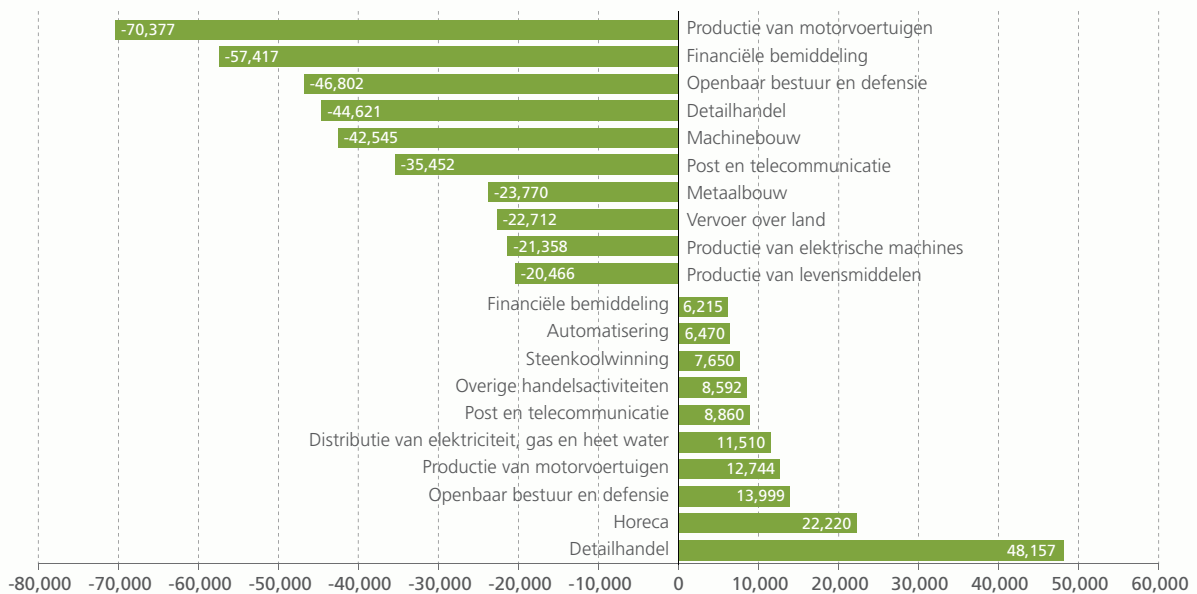
803
 contacten en voorlichtingsbijeenkomsten vonden plaats tussen Eurofound en belangrijke beleidsmakers op EU-niveau

Figuur 2: Aangekondigde banencreatie en banenverlies per land, 2009

Bron: ERM

rentievermogen te herstellen? Argumenten voor bezuinigingen op de overheidsuitgaven werden afgezet tegen argumenten die een sleutelrol weggelegd zien voor overheidsuitgaven om het economische evenwicht te handhaven. Deelnemers gingen in discussie over de vraag of, en in welke mate, overheden meer geld moeten uittrekken voor banencreatie, arbeidsbemiddeling en opleidings- en wervingssubsidies. De vraag kwam onvermijdelijk aan de orde of dit soort kostbare maatregelen duurzaam is; ook werd de bezorgdheid kenbaar gemaakt dat, in tijden van toenemende werkloosheid, de vraag de dienstverleningscapaciteit te boven gaat. Sprekers tijdens het forum benadrukten ook dat sociale partners het comparatieve voordeel van Europa kunnen accentueren en wezen op de noodzaak om passende bijdragen te leveren aan de hervorming van de socialezekerheidsstelsels.

Figuur 3: Aangekondigd banenverlies en banencreatie per sector, 2009

Bron: ERM

Uit het onderzoek bleek ook dat wanneer werknemers hun baan kwijtraken wegens faillissement, de gevolgen doorgaans ernstiger zijn dan bij andersoortige herstructureringen: hun failliete werkgever is mogelijk niet in staat financiële of praktische ondersteuning te bieden, en bij gebrek aan een afvloeiingsuitkering zijn werknemers vaak aangewezen op overheidssteun. De bijstand die in

de meeste landen door overheden wordt verleend omvat maatregelen waarbij ze zich garant stellen voor eventuele vorderingen van werknemers jegens hun in betalingsonmacht verkerende werkgever, en ervoor zorgen dat pensioenaanspraken intact blijven: in veel landen worden pensioenen beschermd door bepalingen dat de fondsen geschei-

den moeten worden gehouden van de belangen van het bedrijf.

Op nationaal niveau laten de cijfers over 2009 in de vier edities van de *European restructuring monitor quarterly* zien dat het Verenigd Koninkrijk met ruim 125 000 geschrapte arbeidsplaatsen tegen wil en dank de ranglijst aanvoerde als het gaat om aangekondigd banen-

Forum 2009 van de Stichting Wie zei wat

Brian Cowen, Taoiseach van Ierland: 'Het belangrijkste dat wij [in Ierland] kunnen doen om banen te behouden en nieuwe banen te creëren is onze overheidsfinanciën op doortastende, vastberaden en doeltreffende wijze op orde brengen en stabiliseren. Dit zal het vertrouwen in binnen- en buitenland herstellen, investeerders aantrekken en consumentenbestedingen stimuleren, hetgeen een eerste vereiste is om werkgelegenheid te creëren.'

John Monks, Europese Confederatie van Vakverenigingen: 'Welvaartsstaten zijn stabilisatoren. We moeten markteconomieën en publieke sectoren weer in evenwicht brengen. Duitsland en het Verenigd Koninkrijk hebben soortgelijke dalingen van het bbp gekend, maar door de doeltreffende Duitse subsidies voor werktijdverkorting is de werkloosheid in Duitsland nauwelijks gestegen.'

Hoe komt de ERM aan zijn gegevens?

De Europese Herstructureringsmonitor (ERM) volgt aankondigingen in de media van bedrijven in de EU27 en Noorwegen over herstructureeringen en daaruit voortvloeiend banenverlies of banencreatie. Alle aankondigingen over het schrappen of scheppen van ten minste 100 arbeidsplaatsen, of die waarbij 10% van het personeelsbestand op locaties met 250 of meer werknemers verdwijnt, worden in de gegevensbank opgenomen. Een groot voordeel van deze aanpak is dat ook aankondigingen vroeg in de ontslagprocedure worden meegeteld; daar staat tegenover dat het feitelijke aantal 'herstructureeringslachtoffers' vrijwel zeker te hoog wordt ingeschat. Ook andere gegevensbronnen zouden waardevolle, complementaire informatie over banenverlies kunnen opleveren. In 2009 begon de ERM met het bestuderen van kennisgevingen van plannen voor collectief ontslag. Op grond van Richtlijn 98/59/EG moeten alle bedrijven die van plan zijn werknemers te ontslaan – met inachtneming van bepaalde drempelwaarden – de bevoegde overheidsinstantie hiervan schriftelijk kennis geven en een proces van raadplegingen en onderhandelingen starten om de gevolgen van de gedwongen ontslagen te beperken. Dit soort kennisgevingen bevat waardevolle informatie over de geplande ontslagen. Ook hier geldt echter dat deze gegevens beperkt zijn, aangezien ze niet in alle lidstaten op dezelfde wijze en in hetzelfde stadium van de ontslagprocedure worden verzameld. De ERM zal deze gegevensverzamelingen in de toekomst aan een nader onderzoek onderwerpen.

De ERM-gegevensbank wordt dagelijks bijgewerkt. Lezers kunnen toegang krijgen tot nadere informatie over afzonderlijke gevallen met behulp van het zoekprogramma op www.eurofound.europa.eu/emcc/erm/index.htm.

Amy Domini, oprichter en directeur van Domini Social Investments en een prominent pleitbezorger van maatschappelijk verantwoord beleggen: 'Het is van cruciaal belang dat we een aantal vooronderstellingen waarop we het financiële stelsel hebben gestoeld, kritisch tegen het licht houden. Ik vind dat financiële

activa moeten worden beheerd op een wijze die tegemoetkomt aan de doelstellingen van financiële activa, namelijk om het bestaansniveau van meer mensen te verbeteren.'

Jørgen Rønne, voorzitter van de Commissie Sociale Zaken, BusinessEurope, verwierp het idee dat de crisis moet worden benaderd als een systemisch probleem en waarschuwde voor overregulering van bedrijven: 'Oplossingen moeten worden gevonden op het niveau van bedrijven en sectoren.'

verlies; dit was deels te wijten aan het schrappen van banen door de geplaagde financiële sector, waar gedurende het jaar meer dan 30 000 arbeidsplaatsen verloren gingen. Ook in andere sectoren – in het bijzonder de detailhandel – gingen heel wat arbeidsplaatsen verloren: zo kondigde detailhandelsketen First Quench het verlies van 6 000 arbeidsplaatsen aan, waarbij het gros van de

1000 winkels verspreid over het land werd gesloten.

Het Verenigd Koninkrijk liep echter ook voorop op het gebied van banencreatie, met ruim 60 000 nieuwe banen in 2009. Opmerkelijk was dat vele hiervan werden gecreëerd in koopjeswinkels en fastfoodrestaurants, die het – klaarblijkelijk – voor de wind gingen terwijl de algemene economie nochtans verder in

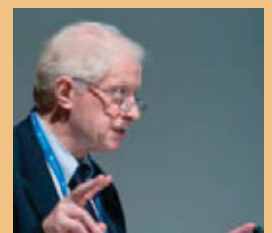
het slop raakte. Zo maakte Kentucky Fried Chicken in het eerste kwartaal van het jaar bekend dat het 9 000 banen zou scheppen in het VK. In hetzelfde kwartaal kondigde de Britse supermarktketen ASDA de creatie van 7 000 arbeidsplaatsen aan. (Deze dynamiek beperkte zich niet tot het Verenigd Koninkrijk: in het najaar van 2009 maakte de Belgische discount superstore Colruyt bekend circa

Maria João Rodrigues, Speciaal Adviseur inzake de Lissabon-agenda: 'Tijdens deze recessie zijn veel mensen bang beticht te worden van protectionisme. Maar als we nu banen kwijtraken, zullen ze in de toekomst veel moeilijker te creëren zijn ... Onze beraadslagingen over de crisis moeten ook gaan

over hoe we duurzame groei stimuleren. We moeten gericht blijven op de lange termijn.'

Robert Verrue, directeur-generaal van het DG Werkgelegenheid, sociale zaken en gelijke kansen van de Europese Commissie: 'De meeste mensen hadden niet verwacht dat de EU zo eensgezind kon inspelen op de crisis. We moeten het potentieel van een gemeenschappelijke reactie blijven benutten. Als de EU niet met één stem had gesproken, was de vooruitgang die we hebben geboekt nauwelijks haalbaar geweest.'

49%
meer beleidsdocumenten
van de Europese
Commissie waarin
Eurofound-onderzoek
wordt geciteerd

4 000 nieuwe arbeidsplaatsen te zullen creëren.)

In Polen leverden enkele grootschalige herstructureringen een groot aantal nieuwe arbeidsplaatsen op: zo werden 5 000 nieuwe banen aangekondigd op de scheepswerven in Stoczina Stocznia en Stoczina Gdynia, terwijl computergigant IBM bekendmaakte in het najaar 1 000 banen te zullen creëren.

In sommige gevallen hing de werkgelegenheids groei ook samen met de creatie van 'groene banen'. In het tweede kwartaal van het jaar kondigde Veolia

Environnement in Frankrijk de creatie aan van 5 000 banen in de recycling-industrie, terwijl de Electricity Supply Board in Ierland bekendmaakte dat bijna 4 000 arbeidsplaatsen in de sector van schone energietechnologie zouden worden gecreëerd. De recessie weerspiegelde zich ook in aankondigingen van banencreatie door de publieke sector, waar diensten werden ontwikkeld om mensen die ontslagen waren bij te staan: zo maakte de Zweedse overheidsdienst voor arbeidsvoorziening de creatie van 2 000 nieuwe banen in het derde kwartaal bekend.

Krasimir Popov, viceminister van Arbeid en Sociaal Beleid, over de Bulgaarse respons op de crisis: 'Ons noodplan voor economisch herstel richt zich op sociale zekerheid en ziektekostenverzekering en op de maatschappelijke gevolgen van herstructureringen. We hebben vouchers ontwikkeld voor het bijscholen van

werknemers die hun baan verliezen, met subsidie van het Europees Sociaal Fonds. Er worden volop middelen beschikbaar gesteld om banencreatie te stimuleren.'

Anna Ekström, voorzitter van de Zweedse Confederatie van Beroepsverenigingen: 'Sociale dialoog gaat om het vinden van een machtsevenwicht in een situatie van strijdige belangen. Bij een echte sociale dialoog wordt van weerszijden water bij de wijn gedaan ... We moeten sociale zekerheid zien als een investering, een stimulans voor verandering en een impuls voor groei ... meer als een springplank dan als een vangnet.'

**REAGEREN OP
DE RECESSIE**

REAGEREN OP DE RECESSIE

Hoewel het tumult rond de recessie heeft geleid tot vakbondsacties, is veelal op de sterk dalende vraag ingespeeld door de werkorganisatie te wijzigen of de interne flexibiliteit te vergroten. De huidige recessie kenmerkt zich onder meer door de bereidheid van overheidsinstanties en sociale partners om samen te werken bij maatregelen tot behoud van werkgelegenheid in reactie op wat beschouwd wordt als slechts tijdelijke vraagdalingen, daarbij geholpen door nieuwe beleidsmaatregelen op EU-niveau.

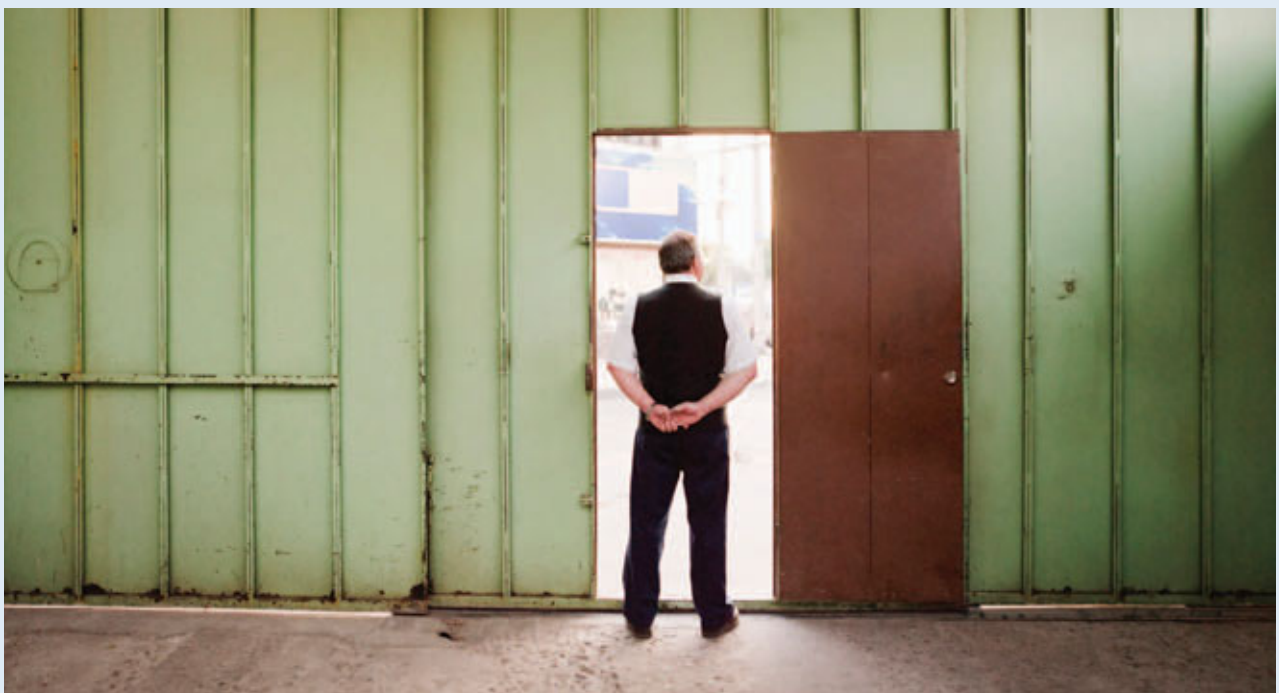
HET EU-NIVEAU

Het Eurofound-onderzoek naar de recessie is meer dan een kwantitatief overzicht van het aantal geschrapte of gecreëerde arbeidsplaatsen; het is een kwalitatieve beoordeling van de maatregelen die lidstaten, sociale partners en vakbonden in heel Europa hebben genomen naar

aanleiding van de recessie. Deze beoordeling, uitgevoerd aan de hand van casestudies en vergelijkingen van nationale benaderingen, wordt vergemakkelijkt door de tripartiete structuur van Eurofound, die haar een uniek inzicht biedt in de gezichtspunten en benaderingen van spelers op EU-niveau, nationale

overheden, vakbonden en werkgeversorganisaties.

Naar aanleiding van de ongekenne economische neergang zijn in heel Europa en op alle niveaus maatregelen doorgevoerd om de crisis te bestrijden. De belangrijkste respons op EU-niveau was het Europees Economisch Herstelplan (EERP),

Heeft het EFG tot dusver effect gesorteerd?

De extra financiële en personele middelen die via het EFG zijn vrijgemaakt waren 'een buitengewoon waardevolle toevoeging aan andere financieringsbronnen', aldus belangrijke betrokkenen bij de begeleiding van werknemers die ontslagen waren bij twee geruchtmakende herstructureringen in 2009. Eurofound-onderzoek belichtte de rol van EFG-subsidies bij de herintegratie van werknemers die ontslagen waren bij herstructureringen door twee mobiele telefoniebedrijven – BenQ in Duitsland en Perlos in Finland. Volgens het onderzoek was de

succesvolle ondersteuning van nationale en regionale inspanningen door het fonds voornamelijk te danken aan het feit dat er extra tijd vrijkwam voor opleiding en voor individuelere en intensievere begeleiding. Over de hele linie lijkt het EFG – tenminste in deze gevallen – wezenlijk te hebben bijgedragen aan de inzetbaarheid en het welzijn van ontslagen werknemers.

In Duitsland en Finland worden twee verschillende modellen gehanteerd als het gaat om de bijstand aan ontslagen werknemers: het overgangsbijzonderheid en het bijscholingscentrum. Beide zijn goed ontwikkeld. In Duitsland biedt het gangbare model van een overgangsbijzonderheid echter niet de uiterst individuele ondersteuning en opleiding voor dergelijke werknemers, noch de ondersteuning aan de omgeving, die wel deel uitmaken van het EFG-pakket. En in zowel Duitsland als Finland konden samenwerkende opleidingscentra met steun van het EFG arbeidsmarktvereisten gedetailleerd in kaart brengen en op maat gesneden opleidingen ontwikkelen, hetgeen de kansen op een nieuwe baan ten goede kwam. In Finland is het werven van extra ondersteuningspersoneel om werknemers bij te staan problematisch doordat het overheidsbudget beperkt is. Dankzij EFG-financiering kon wel meer ondersteuningspersoneel worden aangeworven, en het lokale arbeidsbureau kon zich versterken met extra adviseurs, een beroepspsycholoog en een teamleider.

Een andere beperking van de in Duitsland en Finland gangbare modellen is dat ze vaak tijd en financiële middelen tekort komen. Dit is problematisch voor werknemers die het meest behoefte hebben aan bijstand, aangezien zij intensievere begeleiding, advisering en opleiding nodig hebben om zich weer een plaats op de arbeidsmarkt te verwerven. In het geval van zowel BenQ als Perlos gaven de respondenten bij de casestudie – *Added value of the European Globalisation adjustment Fund: A comparison of experiences in Germany and Finland* – aan dat het grootste voordeel van EFG-interventie gelegen is in de extra financiële en personele middelen die werden vrijgemaakt om werknemers bij te staan, en niet zozeer nieuwe soorten bijstandsregelingen. En in beide landen vond men dat de meest kwetsbare groepen werknemers – oudere mensen, mensen met een laag opleidingsniveau en vrouwen (met name alleenstaande moeders) – het meest baat hadden van de aanvullende EFG-financiering. De ondervraagde werknemers in beide bedrijven stelden met name de intensievere en individuelere ondersteuning in de vorm van nieuwe adviseurs op prijs.

dat in november 2008 werd aangenomen door de Europese Raad. Zoals uiteengezet in het *ERM report 2009: Restructuring in recession* streeft het EERP ernaar het beleid van lidstaten te coördineren, maar ook aanvullende financiële middelen ter beschikking te stellen via de Europese Investeringsbank (EIB) en fondsen als het Europees Sociaal Fonds (ESF). De voornaamste doelstelling van het EERP is om uitgaven te stimuleren en op deze manier arbeidsplaatsen te behouden totdat het herstel zich aandient.

Het plan voorzag ook in de tijdelijke verruiming van de werkingsfeer van het Europees Fonds voor aanpassing aan de globalisering (EFG), zodat het kan fungeren als een specifieke respons op herstructureringen op bedrijfsniveau die voortvloeien uit de crisis. Op grond van deze versoepeling moeten verzoekende lidstaten een duidelijk verband aantonen tussen de ontslagen en de economische crisis. De verruimde toepassing zal van kracht blijven tot eind 2011, en hetzelfde geldt voor het opschroeven van de EU-subsidies van 50% naar 65%. Bovendien is de drempelwaarde voor het aantal ontslagen, vereist om voor steun in aanmer-

king te komen, verlaagd van 1 000 naar 500, in het kader van één herstructurering of voor meerdere kleinere herstructureringen samen. Tot dusver zijn de meeste middelen aangewend voor arbeidsbemiddeling en beroepsoriëntering, en voor omscholing. Het EFG voorziet echter ook in andere maatregelen zoals mobiliteits-subsidies, salarisaanvulling en acties gericht op kansarme groepen.

REAGEREN OP DE RECESSIE

Reacties van de lidstaten

Naarmate de effecten van de recessie voelbaar werden in Europa, besloten nationale en regionale overheden in de lidstaten omvangrijke crisisbestrijdingspakketten uit te voeren. Een belangrijk aspect van veel van deze pakketten is steun en bijstand voor bedrijven en werknemers die geconfronteerd worden met een afnemende vraag, en dientengevolge een ontregelde arbeidsmarkt.

Met behulp van een breed scala aan maatregelen zijn lidstaten op meerdere fronten

de strijd aangegaan – arbeidsplaatsen behouden, werkloosheid tegengaan en de gevolgen ervan beperken wanneer mensen toch hun baan kwijtraken, en – met het oog op de langere termijn – inzetbaarheid op de arbeidsmarkt behouden en de voorwaarden voor werkgelegenheidsgroei handhaven.

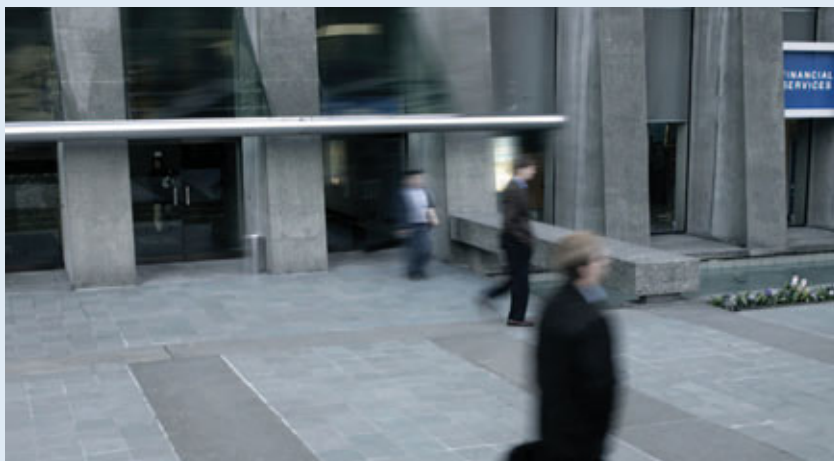
Vol op de rem – de autosector in crisis

Met meer dan 2,2 miljoen directe werknemers in Europa en bijna 10 miljoen mensen die werkzaam zijn voor toeleveringsbedrijven is de automobielsector een cruciale werkgever, goed voor bijna een derde van alle Europese productiebanen. De branche heeft echter zwaar te lijden gehad onder de crisis: een omzetzijging in de eerste vier maanden van 2009 van circa 15% in de EU15 en van 21% in de nieuwe lidstaten deed de sector op zijn grondvesten schudden, en talloze banen stonden op de tocht. Zo maakte General Motors medio februari bekend dat het 47 000 banen zou schrappen, terwijl Volkswagen in maart aankondigde alle 16 500 tijdelijke arbeidsplaatsen in haar wereldwijde productielocaties te zullen schrappen.

Werktijdverkorting

Een van de voornaamste instrumenten die overheden hebben ingevoerd, of in sommige gevallen uitgebreid, is gesubsidieerde werktijdverkorting. In reactie op de afgenomen vraag, en daardoor verlaagde productie, hebben werkgevers de arbeidsduur – en de salarissen – van hun werknemers beperkt (vaak in lijn met collectieve arbeidsovereenkomsten), waarna de werknemerssalarissen werden aangevuld door tijdelijke staatssteun. Dergelijke regelingen beschermen werknemers tegen ernstige inkomensderving en stellen bedrijven in staat geschoolde arbeidskrachten tegen lagere kosten te behouden. Doordat nationale arbeidswetgeving en collectieve arbeidsovereenkomsten in Europa sterk uiteenlopen, hebben nationale overheden en bedrijven echter niet allemaal in gelijke mate samengewerkt bij het faciliteren van werktijdverkorting gedurende de crisis.

In Duitsland biedt het reeds bestaande federale systeem van *Kurzarbeit* een door de overheid gesubsidieerde uitwijkmogelijkheid voor bedrijven die gebruik willen maken van werktijdverkorting. Wanneer

een bedrijf een behoefte aan flexibele werktijden heeft die verder reikt dan wat in de collectieve arbeidsovereenkomsten is vastgelegd – of wanneer het de daarin geboden mogelijkheden heeft uitgeput – kan het een beroep doen op federale fondsen. Tussen oktober en december 2008 is het aantal werknemers dat in aanmerking kwam voor uitkeringen uit het fonds meer dan verviervoudigd; In maart 2009 profiteerden circa 1,1 miljoen Duitse werknemers van gesubsidieerde werktijdverkorting. Volgens sommige schattingen zouden zonder deze beleids-

maatregel ruim 350 000 Duitse werknemers zijn ontslagen. Door het geheel aan stimuleringsmaatregelen leidde de daling van het bbp in Duitsland niet tot de te verwachten werkloosheidsstijging. Het Duitse bbp daalde tussen het eerste kwartaal van 2008 en het eerste kwartaal van 2009 met 6,7%, terwijl het bbp in Spanje met minder dan de helft terugliep – slechts 3%. Waar de werkgelegenheid in Duitsland licht steeg – met 0,4% – daalde deze in Spanje over dezelfde periode echter met 6,3%.

In 2009 richtte Eurofound-onderzoek zich op ontwikkelingen in de sector, op de reactie van de autobranche op de economische crisis en op de beleidsmaatregelen die op nationaal en Europees niveau werden bedacht. Veel nationale overheden grepen in om noodleningen te verstrekken en de vraag te stimuleren – bijvoorbeeld door het invoeren van sloopregelingen die kopers van een nieuwe auto belonen met een inruilpremie. Terwijl dit de consumentenvraag in Duitsland daadwerkelijk een opkikker gaf, sorteerden vergelijkbare regelingen in andere landen niet hetzelfde effect. Dankzij regelingen voor werktijdverkorting bleven banen behouden, ten minste op de korte termijn, doordat de overheid een toeslag uitkeerde om de loonsverlagingen te compenseren zodat werknemers hun sociale bijdragen konden blijven betalen.

Initiatieven op bedrijfsniveau

In een aantal landen hebben bedrijven zelf initiatieven ontwikkeld om gedwongen ontslagen in verband met de afnemende vraag te vermijden. Hieronder vallen tijdelijke productiestops gecombineerd met onbetaald verlof voor werknemers, tijdelijke ontslagen, loonbevrozingen en salarisverlagingen. In sommige gevallen – Bentley Motors in het Verenigd Koninkrijk, Toyota UK, Volvo in Zweden en Opel in Polen – krijgt het personeel de gelegenheid zich bij te scholen tijdens productiestops of gedeeltelijke werkloosheid, hetzij om hun vaardigheden bij te schaven of om beter beslagen ten ijs te komen in geval van eventueel ontslag. Het valt nog te bezien of dergelijke maatregelen de automobielsector tot steun kunnen zijn totdat de economie weer aantrekt. Vanaf juli 2009 leken de indicatoren te wijzen in de richting een toenemend aantal fusies en bedrijfssluitingen.

Zie voor meer informatie *Recent restructuring trends and policies in the automotive sector*.

Met een soortgelijke maatregel – gedeeltelijke werkloosheid (*chômage partiel*) – droeg de Franse overheid ertoe bij dat arbeidsplaatsen behouden bleven, met name in de automobiellindustrie, waar het aantal bedrijven dat een beroep deed op de subsidieregeling fors toenam. Op grond van de Franse regeling wordt in gevallen van uitzonderlijke economische moeilijkheden met overheidsgeld 60% van het minimumuurloon aangevuld gedurende de periode dat het personeel technisch werkloos is. Soortgelijke regelingen zijn toegepast in Nederland en Oostenrijk. In het Verenigd Koninkrijk, waar arbeidsovereenkomsten grotendeels zijn gedecentraliseerd, vloeien maatregelen om de arbeidsduur met het oog op de recessie te verkorten voornamelijk voort uit onderhandelingen op bedrijfsniveau tussen de directie en vakbonden. Er bestaan geen landelijke programma's om werkgevers te helpen de werkgelegenheid op peil te houden door middel van werktijdverkorting.

Het lijkt erop dat landen die maatregelen als flexibele werktijden, werktijdverkorting en gedeeltelijke werkloosheid hebben doorgevoerd het aantal ontslagen hebben weten te beperken. Zo is de werkloosheid in Oostenrijk, Frankrijk, Duitsland en Nederland, die stuk voor stuk combinaties van deze maatregelen hebben gehanteerd, minder sterk opgelopen dan in veel andere lidstaten. Deze positieve resultaten zijn mogelijk echter van voorbijgaande aard, als de arbeidsmarkt zich onverhoopt niet herstelt. Er is een reëel gevaar dat werkloosheidscijfers snel gaan oplopen, zelfs in landen als Frankrijk en Duitsland, waar de verwerkingsindustrie grootschalige herstructureringen als gevolg van de recessie tot dusver heeft weten te vermijden.

Besparen op loonkosten

Bezuinigingen op arbeidskosten kunnen een probaat middel zijn om de financiële situatie van bedrijven in crisistijd te verbeteren. In een aantal lidstaten hebben

overheden de niet-salariële arbeidskosten verlaagd of opgeschort – voornamelijk de door werkgevers verschuldigde belastingen en premies. In Duitsland bijvoorbeeld zijn de werkgeversbijdragen voor werkloosheidsverzekeringen voor 2009 en 2010 verlaagd tot 2,8%. In sommige landen moeten bepaalde groepen werknemers, of bedrijven in specifieke sectoren, minder sociale premies afdragen. In Tsjechië, Hongarije en Portugal moedigt de overheid bedrijven aan om oudere werknemers in dienst te nemen door hun sociale premies, waaronder ziektekostenpremie, te verlagen of ze hiervan vrij te stellen. En in Spanje heeft de overheid de werkgeversbijdragen in de luchtvaart- en wegverkeersector opgeschort.

Maatregelen op bedrijfsniveau

In de loop van 2008 en 2009 namen bedrijven in tal van sectoren hun eigen maatregelen, zonder staatssteun, om de werktijden aan te passen en op die manier hun loonkosten te verlagen: productiestops, verplichting om vakantieverlof op te nemen, kortere werkweken of -dagen, toegenomen gebruik van werktijdrekeningen, verlofrotatie en sabbatsverlof. Daarnaast zijn in veel gevallen de salarissen verlaagd – met maar liefst 10% of 20%. In de praktijk hebben bedrijven een combinatie van maatregelen doorgevoerd, veelal in overleg met vakbonden en ondernemingsraden.

Salarisverlagingen om banen te redden

Om ontslagen te voorkomen kwamen veel werkgevers loonbevriezingen of loonsverlagingen overeen met werknemersvertegenwoordigers. In veel gevallen zijn loonsverlagingen niet op uniforme wijze toegepast voor alle werknemers, maar gefaseerd per inkomenscategorie – loonbevriezingen voor lage inkomens, matige loonsverlagingen voor modale inkomens en omvangrijkere loonsverlagingen en niet-uitkering van bonussen voor leidinggevend personeel. Deze maatregelen tot behoud van banen zijn doorgaans gecombineerd met andere maatregelen, en geen op zichzelf staande initiatieven. Zo trok elektronicafabrikant Sony in januari 2009 zijn ontslagprocedures in en zegde toe zijn productievestiging in Barcelona tot 2010 in gebruik te houden in ruil voor een loonbevriezing en langere werktijden; in hetzelfde jaar gingen piloten van Czech Airlines akkoord met een salarisverlaging van 6,5% om 200 arbeidsplaatsen te behouden, terwijl de Ierse luchtvaartmaatschappij Aer Lingus en de grootste Ierse vakbond SIPTU nieuwe kostenbesparingen overeen kwamen. Het akkoord geeft 850 werknemers een 'leave and return' optie, op grond waarvan een aantrekkelijke vertrekpremie werd uitgekeerd en werknemers terugkeren in een nieuwe functie met een lager salaris en ongunstigere voorwaarden.

Doordat het dieptepunt van de recessie eind 2008 en begin 2009 lag, profiteerde een aantal bedrijven van het eindejaarsverlof; productiestops en bedrijfssluitingen in december 2008 en januari 2009 duurden vaak maar liefst vier weken. Dit hield aan tot halverwege 2009, waarbij sommige bedrijven ervoor kozen de productie tijdelijk stil te leggen of het aantal ploegendiensten te reduceren. Over het algemeen was de eerste reactie van bedrijven op de 'komkommertijd' om de overuren van werknemers terug te brengen, door hen voor te stellen hun vrije dagen op te nemen.

Andere bedrijven hebben werktijdrekeningen ingevoerd of uitgebreid, met name in Duitsland. Werknemers kan

worden gevraagd hun overuren op te nemen zodat zij vrije tijd krijgen zonder dat ze hun verlofdagen moeten opnemen, terwijl het bedrijf geen hogere overurenvergoeding hoeft te betalen. Ook kan aan werknemers worden gevraagd op een bepaald moment vrij te nemen en op een later tijdstip over te werken, wanneer de vraag naar de producten van het bedrijf vermoedelijk weer is aangetrokken.

Om ontslagen tijdens de huidige conjunctuurneergang te vermijden (wanneer de mogelijkheden om overuren of verlof te doen opnemen uitgeput zijn), hebben veel Europese bedrijven de werktijd van hun werknemers verkort of technische werkloosheid ingevoerd. Voor werknemers is dit in ieder geval een tijdelijke

1,6 miljoen
mensen namen vorig
jaar een kijkje op de
Eurofound-website

garantie dat ze niet ontslagen worden, zelfs wanneer korter werken resulteert in een lager nettoloon. Voor werkgevers vergroot het hun interne flexibiliteit, doordat ze bezuinigen op loonkosten en tegelijk de eigen arbeidskrachten, vaardigheden en competenties beschikbaar houden totdat het herstel intreedt.

In maart 2009 stemden werknemers van de Zweedse vrachtautofabrikant Scania in met technische werkloosheid in ruil voor een werkgelegenheidsgarantie voor de zes maanden volgend op de overeenkomst. De overeenkomst ging tevens gepaard met een werktijdverkorting van 20% en een salarisverlaging van 10%, minder vakantiegeld en loonbevestigingen gedurende de rest van het jaar.

De toepassing van werktijdverkorting of technische werkloosheid lijkt te zijn begonnen in januari 2009, met een tweede golf in april/mei 2009. Over het algemeen beschouwen bedrijven het als een tijdelijke maatregel, die een paar weken of een paar maanden van kracht zal zijn. Sommige bedrijven besloten de looptijd van de maatregel te verlengen. Weer andere bedrijven constateerden echter dat de geplande werktijdverkorting overbodig bleek te zijn: zo profiteerde Skoda in Tsjechië van een oplevende

vraag als gevolg van de Duitse sloopregeling voor oude auto's.

Eind 2009 kwam uit een landelijke enquête onder Duitse ondernemingen naar voren dat, ofschoon het merendeel van de bedrijven was getroffen door de economische crisis, slechts een kleine minderheid personeel had ontslagen. Bedrijven namen in de meeste gevallen hun toevlucht tot werktijdrekeningen om de effectieve werktijd te verkorten en zich in te dekken tegen de afnemende vraag; in totaal hanteerde 30% van de Duitse bedrijven werktijdrekeningen, hetzij in de vorm van een reductie van in afzonderlijke rekeningen opgespaarde uren of in de vorm van arbeidstijdkredieten, uren die in de toekomst moeten worden gewerkt wanneer de bedrijfsactiviteit zich herstelt. Op de tweede plaats kwam werktijdverkorting, een maatregel die door 20% van de bedrijven werd doorgevoerd.

Andere bedrijven – voornamelijk in de dienstensector, zoals banken of bedrijfsadviseurs – hebben structurele werktijdverkorting doorgevoerd in de vorm van loopbaanonderbrekingen of sabbatsverloven. Zo introduceerde de financiële dienstverlener BBVA in mei 2009 een aantal kostenbesparingen (die als bijkomend doel hadden werknemers te helpen

werk en gezinsleven beter te combineren, en ze meer flexibiliteit te bieden). Hiertoe behoorde de mogelijkheid om drie à vijf jaar verlof op te nemen om persoonlijke of professionele plannen te verwezenlijken, tegen circa 30% van hun jaarsalaris plus uitkeringen bij ziekte, en de garantie van een baan aan het einde van deze periode.

DE BANENCRISIS HET HOOFD BIEDEN

Met het oog op de massale werkloosheid hebben lidstaten specifieke maatregelen genomen om werklozen weer op de arbeidsmarkt te integreren. Eén manier om de herintegratie te bevorderen is door diensten op het gebied van arbeidsbemiddeling, begeleiding en beroepskeuzevoorlichting aan te bieden.

Verscheidene lidstaten hebben hun overheidsdiensten voor arbeidsvoorziening aangepast aan de toegenomen vraag van werkzoekenden die tijdens de recessie hun baan hebben verloren, onder meer door het aanstellen van extra personeel, het bijscholen van bestaande medewerkers, het uitbreiden van de begeleidingstermijn of het aangaan van samenwerkingsverbanden met andere dienstverleners op de arbeidsmarkt.

Herstructureringen in goede banen leiden

Herstructureringen zijn, of ze nu worden doorgevoerd naar aanleiding van de financiële crisis of in het kader van bedrijfsfusies, ingrijpend voor afzonderlijke werknemers en kunnen diepe economische sporen achterlaten in de lokale regio. Veel bedrijven in Europa hebben zich echter grote inspanningen getroost – vaak in samenwerking met werknemersvertegenwoordigers en overheidsinstanties – om de effecten van banenverlies tot een minimum te beperken. Zo werden werknemers geholpen bij omscholing of het vinden van een nieuwe baan, en kregen zij advies over de beste manier om langetermijndoelstellingen te realiseren. In 2009 nam Eurofound een aantal bedrijfsherstructureringen onder de loep om na te gaan wat bij herstructureringen goede praktijken zijn – al dan niet in relatie tot de huidige crisis. Daaruit bleek dat raadpleging een belangrijk aspect is om de gevolgen van banenverlies tot een minimum te beperken. In de beste gevallen is coöperatief overleg bovendien verankerd in de bedrijfsprocedures en vindt het permanent plaats – zelfs wanneer herstructurering niet aan de orde is.

Uit een andere studie kwam naar voren dat sociale partners een voorname rol hebben gespeeld bij het beperken van de nadelige gevolgen van herstructureringen. Zowel in Zweden als in België zijn partnerorganen in het leven geroepen om de vooruitzichten voor ontslagen werknemers om snel nieuwe, hoogwaardige banen te vinden te verbeteren. In de afgelopen tien jaar heeft de Zweedse Raad voor Ontslagondersteuning en Advies (TRR) bijna 160 000 hoofdarbeiders in 20 000 aangesloten bedrijven geholpen bij het vinden van een baan of het starten van een nieuwe loopbaan. Daarnaast ontvangen deelnemers op grond van de regeling maximaal 70% van hun laatst verdiende loon. Dankzij de gezamenlijke inbreng van zowel vakbonden als werkgeversorganisaties is de TRR er tot dusver in geslaagd 60% à 70% van haar opdrachtgevers aan een nieuwe baan te helpen. Bovendien is het proces gericht op de lange termijn: de relatie van een opdrachtgever met het opleidingscentrum kan maar liefst vijf jaar duren. In België hebben ‘heroriëntatie-eenheden’ slagingspercentages die vergelijkbaar zijn met de Zweedse TRR. Een eenheid, die wordt opgezet naar aanleiding van een specifieke herstructurering, brengt drie partijen bijeen – vertegenwoordigers van de vakbonden, werkgevers en de rijksdienst voor arbeidsvoorziening (RVA) – die gezamenlijk het budget beheren.

Sociale partnerschappen in Spanje en Italië vervullen een andere rol, en proberen te anticiperen op verandering voordat deze de vorm aanneemt van bedrijfsherstructureringen en ontslagen; er lijken echter geen voorbeelden te bestaan van regelingen die tot doel hebben gedwongen ontslagen zoveel mogelijk te beperken én constructieve oplossingen te zoeken wanneer deze onvermijdelijk blijken.

Zie *ERM case studies: Good practice in company restructuring* en *EMCC case studies – Joint social partner structures and restructuring: Comparing national approaches*

Bijscholing voor toekomstig herstel – opleidingsondersteuning in lidstaten

Gedurende de recessie heeft een aantal overheden bedrijfsopleidingstrajecten voor werknemers ondersteund, hetgeen bedrijven heeft gemotiveerd extra bijscholingsactiviteiten aan te bieden. Deze ondersteuning vertaalde zich in advies aan bedrijven over hoe ze zelf opleidingen kunnen verzorgen of de meest geschikte externe dienstverlener kunnen vinden. In het kader van het 'Train to Gain'-programma adviseert de Britse overheid bedrijven hoe ze de vaardigheden van hun werknemers kunnen bevorderen; het programma staat open voor alle bedrijven, ongeacht hun omvang of de sector waarin ze werkzaam zijn. Sinds januari 2009 is het initiatief uitgebreid tot stroomcursussen op terreinen die snel rendement opleveren voor bedrijven, zoals kasstroombeheer en methoden om het bedrijfsklimaat te verbeteren. In diverse landen is overheidssteun voor opleidingen gekoppeld aan werktijdverkorting. In Oostenrijk, Tsjechië, Duitsland en Polen krijgen werkgevers een opleidingssubsidie – die 25% à 80% van de kosten dekt – als ze werknemers cursussen aanbieden in de uren dat ze door werktijdverkorting niet werken. Andere steunmaatregelen behelzen advisering waarvoor anders alleen werklozen in aanmerking zouden komen, of een financiële tegemoetkoming voor opleidings- of personeelskosten.

Gerichte maatregelen om opleidingsinvesteringen op peil te houden of uit te breiden zijn noodzakelijk: zo laat een enquête in het Verenigd Koninkrijk zien dat 44% van de bedrijven minder geld uittrekt voor opleidingen als gevolg van de crisis. Om te voorkomen dat opleiding een ondergeschoven kindje wordt, heeft de Britse overheid middelen opzijgezet om ervoor te zorgen dat iedereen jonger dan 25 jaar in aanmerking komt voor opleiding of gesubsidieerde arbeidsbemiddeling vanaf het moment dat ze een jaar werkloos zijn.

Voor meer informatie zie *Restructuring in recession – ERM report 2009, Sink or swim – recession and recovery in Europe* en *Social dialogue and the recession*.

Diverse lidstaten hebben maatregelen genomen (of bestaande programma's uitgebreid) om bedrijven ertoe te bewegen extra arbeidsplaatsen te creëren, door werkgevers in staat te stellen hun niet-salariële arbeidskosten te verlagen (zoals hierboven beschreven), of door loonsubsidies toe te kennen voor nieuw in dienst genomen personeel. Op deze manier kunnen werklozen weer toegang krijgen tot de arbeidsmarkt, terwijl bedrijven over de vereiste personele middelen beschikken om het economische herstel mede vorm te geven.

De langere termijn – de gevolgen van werkloosheid verzachten

De ervaring van eerdere recessies leert dat er enige tijd verstrijkt tussen productiedalingen en werkgelegenheidsdalingen; hierdoor zal de werkloosheid in de komende vier à vijf jaar waarschijnlijk verder oplopen. Duidelijk is dan ook dat, om de werkgelegenheid op peil te houden en nieuwe banen te creëren, overheidssteun van kracht moet blijven tijdens een periode van economische stabilisatie. Talloze lidstaten hebben hun regelingen om werklozen financieel bij te staan aangepast aan de huidige omstandigheden, onder meer door de ontvankelijkheidscriteria voor werkloosheidsuitkeringen te versoepelen. Steun heeft zich ook vertaald in kinderbijslag, huisvestingstoelagen en studiebeurzen om mensen te helpen die vanwege de recessie geen toegang hebben tot de arbeidsmarkt. Een grote uitdaging voor veel lidstaten zal echter zijn om het juiste evenwicht te vinden tussen de steun aan particulieren en bedrijven en de daaraan verbonden extra druk op de staatsbegroting.

152 443

gedrukte publicaties werden verspreid, en nog veel meer werden langs elektronische weg gepubliceerd

SOCIALE DIALOOG IN HET LICHT VAN DE RECESSIE

Samen door de crisis heenkomen

De recessie heeft een wisselend effect gehad op de sociale dialoog; in veel gevallen heeft deze er – ten minste voorlopig – voor gezorgd dat sociale partners de handen ineenslaan bij het uitvoeren van pragmatische noodmaatregelen. In andere lidstaten, met name landen die proberen bezuinigingsmaatregelen door te voeren om hun begrotingstekorten terug te dringen, hebben de gespannen verhoudingen tussen nationale overheden en met name vakbonden in de publieke sector tot conflicten geleid.

Zoals hierboven vermeld berusten de diverse regelingen voor arbeidsduurverkortening veelal op overeenkomsten tussen werkgevers en vakbonden; Eurofound-onderzoek naar arbeidsverhoudingen in 2009 laat dan ook talloze voorbeelden zien van concessieonderhandelingen tussen sociale partners.

Zo tekenden de Schaeffler Group, IG Metall en de ondernemingsraad van het concern op 26 mei 2009 een overeen-

komst die voorziet in besparingen op loonkosten in ruil voor tijdelijke werkgelegenheidsgaranties, waardoor gedwongen ontslagen tot 30 juni 2010 van de baan waren, op voorwaarde dat de loonkosten worden teruggedrongen door middel van in gezamenlijk overleg tot stand gekomen maatregelen, waaronder arbeidsduurverkortening met aanpassing van lonen en salarissen, en intensiever gebruik van technische werkloosheid. Volgens de directie zijn dankzij het akkoord 220 000 banen behouden gebleven – in ieder geval op de korte termijn.

In de Zweedse verwerkingsindustrie, die door de recessie in buitengewoon grote problemen verkeerde, sloten de metaalvakbond IF Metall en werkgeversorganisaties in maart 2009 een akkoord om de arbeidsduur te verkorten. Krachtens de overeenkomst worden ook de salarissen navenant verlaagd; werknemers ontvangen echter ten minste 80% van hun laatst verdiende loon. Op grond van lokale overeenkomsten kunnen werknemers niet-betaalde stages volgen om hun inzetbaarheid op de arbeidsmarkt en beroepsvaardigheden te vergroten. In het najaar van 2009 waren circa 500 lokale overeenkomsten getekend voor zo'n 70 000 werknemers, en spoedig zullen er meer volgen.

135 276

documenten werden gedownload van de Eurofound-website (bijna 28 000 meer dan in 2008)

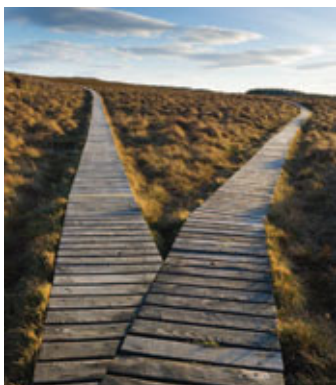
TRIPARTIETE SAMENWERKING

In veel landen hebben sociale partners en nationale overheden in samenwerking met werkgevers maatregelen opgesteld om de gevolgen van de recessie te beperken. Een tripartiete overeenkomst in Estland, gesloten in maart 2009, droeg maatregelen inzake levenslang leren, sociale zekerheid en flexibele werkmethoden aan, zoals het combineren van deeltijdwerk en permanente educatie,

en het grotendeels overhevelen van de dienstverlening inzake sociale zekerheid en arbeidsbemiddeling naar elektronische kanalen, om de service te verbeteren.

In Polen ging de regering in juni 2009 akkoord met een door de sociale partners voorgesteld pakket crisisbestrijdingsmaatregelen, dat werd goedgekeurd in de vorm van twee wetsvoorstellen. Het pakket, dat alom werd beschouwd als een manier om de sociale dialoog nieuw leven in te blazen, bevatte 13

Concessieonderhandelingen – uw salaris of uw baan

Nu veel bedrijven gedwongen zijn om forse kostenbesparingen door te voeren, moeten werknemersvertegenwoordigers en vakbonden kiezen tussen twee kwaden: instemmen met minder gunstige arbeidsvoorwaarden om deze kostenbesparingen mogelijk te maken, of het risico nemen dat een deel van het personeel op straat komt te staan, dat de vestiging verplaatst wordt of zelfs dat het bedrijf gesloten wordt. Bij dit soort 'concessieonderhandelingen' gaan werknemersvertegenwoordigers vaak akkoord met loonsverlagingen of loonbevrozingen. Werknemersvertegenwoordigers kunnen daarnaast ook instemmen met andere terugdraaiingsmaatregelen zoals langere werktijden – zonder dat dit gepaard gaat met een loonsverhoging – in ruil voor een bepaalde vorm van werkgelegenheidsgarantie door de directie. Zo stemde de vakbond DATE binnen de Nederlandse dochter van het wereldwijde postbezorgingsbedrijf TNT in met loonsverlagingen van maar liefst 15% in ruil voor een werkgelegenheidsgarantie, die ontslagen in de komende drie jaar uitsluit. Vakbonden voerden aan dat het alternatief was om 11 000 arbeidsplaatsen op het spel te zetten in een uiterst competitieve markt.

heidsgarantie, die ontslagen in de komende drie jaar uitsluit. Vakbonden voerden aan dat het alternatief was om 11 000 arbeidsplaatsen op het spel te zetten in een uiterst competitieve markt.

Vakbonden zijn echter niet altijd gelukkig met 'voor wat hoort wat'-oplossingen die meer flexibiliteit koppelen aan meer werkzekerheid. In maart 2009 werd pas na langdurige onderhandelingen om geschillen tussen de betrokken partijen bij te leggen het groene licht gegeven voor een loonbevrozing in de autofabriek van SEAT in het Spaanse Martorell. In april werd een uitgebreider kostenbesparingspakket, waarmee naar verwachting circa 2 miljard EUR zal worden bespaard, goedgekeurd door de directie van de Duitse autofabrikant Daimler en de ondernemingsraad. Een aantal leden van de ondernemingsraad liet zich echter kritisch uit over de te beperkte werkgelegenheids garanties die Daimler in ruil daarvoor bood.

Ofschoon concessieonderhandelingen kunnen bijdragen aan meer werkzekerheid in moeilijke tijden, zien werknemersvertegenwoordigers ze enkel als een noodoplossing. Concessies ondermijnen per definitie de hoofddoelstelling van vakbonden om arbeidsomstandigheden te verbeteren. Willen concessieonderhandelingen werknemers tot voordeel strekken, dan moeten de concessies van tijdelijke aard zijn en gekoppeld worden aan specifieke voorwaarden.

maatregelen, waaronder verhoging van het minimumloon, het subsidiëren van werkgelegenheid als een alternatief voor ontslagen, en hogere bijstandsuitkeringen voor werknemers die hun baan hadden verloren.

In het kader van een plan om de economie van het land een impuls te geven en de koopkracht van werknemers op peil te houden, kwamen de sociale partners in België overeen zogenaamde 'ecocheques' beschikbaar te stellen aan werknemers; deze cheques kunnen worden gebruikt om milieuvriendelijke consumptiegoederen te kopen. Krachtens de tripartiete intersectorale overeenkomst, die deel uitmaakt van hetzelfde initiatief, werd de waarde van de vaak gebruikte maaltijdcheques verhoogd. Met het oog op de toenemende werkloosheid in Spanje besloot de overheid subsidies te verhogen en een pakket maatregelen in te voeren ter bevordering van de werkgelegenheid in de publieke en private sector, waaronder meer overheidsinvesteringen in infrastructuur en bouw.

DE KEERZIJDEN VAN DE MEDAILLE – VERSTOORDE ARBEIDSVERHOUDINGEN

Gecoördineerde vakbondsactie is meer uitzondering dan regel geweest gedurende de crisis, wellicht vanwege

bezorgdheid over de ernst van de economische situatie, die de sociale partners er mogelijk van heeft overtuigd dat aanpassing en flexibiliteit belangrijker zijn om het hoofd boven water te houden. Door het faillissement van grote, bekende bedrijven zoals General Motors (internationaal) en warenhuisketen Woolworths (in het Verenigd Koninkrijk en Duitsland) – en de daaruit voortvloeiende stijging van de werkloosheid – kiezen vakbonden bij herstructureringsvoorstellen wellicht eerder voor onderhandelingen dan voor collectieve actie.

Niettegenstaande het feit dat vakbonden, werkgeversorganisaties en natio-

nale overheden tijdens de crisis intensief hebben samengewerkt, hebben de aanhoudende economische krimp en de omvangrijke bezuinigingsmaatregelen om de neergang een halt toe te roepen, geleid tot demonstraties, vakbondsacties, en in een aantal gevallen het stuklopen van de sociale dialoog.

In sommige landen hebben vakbonden zich verzet tegen crisisbestrijdingsmaatregelen van de overheid. In januari 2009 organiseerden vakbonden in Litouwen een landelijke protestdemonstratie tegen het regeringsbeleid. Evenzo riepen in Frankrijk alle grote vakbondsorganisaties op tot een landelijke proteststaking

in dezelfde maand tegen de wijze waarop de overheid de crisis te lijf gaat.

Een algemene staking in Italië in april – uitgeroepen door het Algemeen Vakverbond van Italiaanse Werknemers (CGIL) om te protesteren tegen het vermeende onvermogen van de overheid om de economische crisis het hoofd te bieden – duidde op spanningen tussen de vakbonden, aangezien CGIL gekant was tegen de overeenkomst die de regering met de andere sociale partners had gesloten over de hervorming van het systeem van collectieve onderhandelingen.

In Griekenland onderstreepte een algemene staking in april de verslechterende economische situatie in het land; vakbonden protesteerden tegen het restrictieve fiscale beleid van de Griekse regering. In oktober organiseerden de vakbonden in de publieke sector een algemene eendagsstaking uit protest

tegen de nieuwe beloningsregeling voor de publieke sector.

In mei organiseerden zeven vakbonden in Luxemburg een grote demonstratie waarin zij werkgelegenheidsgaranties en het volledige behoud van het Luxemburgse socialezekerheidsstelsel eisten.

In Litouwen organiseerde het landelijke verbond van vakverenigingen in juli een hongerstaking uit protest tegen loonsverlagingen die de toch al slecht betaalde ambtenaren troffen; in oktober laaiden de protesten weer op.

In de zomer van 2009 liep het sociale overleg officieel vast in Spanje, ondanks de ondertekening van een gezamenlijke verklaring waarin sociale partners en de regering erkenden dat de Spaanse economie in een ernstige crisis verkeert. Alle partijen zegden in het kader van de sociale dialoog toe actie te ondernemen

om het economische herstel te bevorderen. Regering en vakbonden verwierpen echter belangrijke maatregelen die waren voorgesteld door werkgeversvertegenwoordigers – een verlaging van de sociale werkgeverspremies en flexibelere arbeidscontracten.

In oktober gingen twee vakbonden van gezondheidswerkers in Estland de straat op uit protest tegen regeringsplannen om te snoeien in de uitgaven voor de gezondheidszorg, waarbij ze aanvoerden dat de loonsverlagingen zouden leiden tot emigratie van gezondheidswerkers.

In december 2009 viel het 22 jaar oude systeem van sociaal partnerschap in Ierland officieel uiteen nadat de regering bekendmaakte dat het overleg met de vakbonden in de publieke sector over een methode om 1 miljard EUR te bezuinigen op ambtenarensalarissen, vastgelopen was.

Multinationals en collectieve onderhandelingen

In 2009 onderzocht Eurofound welke rol multinationals spelen bij collectieve onderhandelingen. Aangezien multinationals grote werkgevers zijn, zijn hun praktijken cruciaal om te begrijpen hoe de diverse systemen van collectieve onderhandelingen in Europa zich ontwikkelen: ze dringen nadrukkelijk aan op wijzigingen in nationale systemen voor collectieve onderhandelingen – bijvoorbeeld door te pleiten voor meer onderhandelingen op bedrijfsniveau en voor het hoger op de agenda plaatsen van concurrentieaspecten. Hun internationale organisatie- en managementstructuur – maar ook hun ver-

mogen om grensoverschrijdend banen te creëren – hebben implicaties voor de opzet, agenda en uitkomsten van collectieve onderhandelingen. Daarnaast nemen multinationals doorgaans het voortouw bij overeenkomsten (veelal op bedrijfsniveau) die voorzien in variabele beloningsregelingen en flexibelere werktijden. In lokale onderhandelingen waarbij slechts één werkgever betrokken is, met name in de verwerkingsindustrie, bedienen multinationals zich op grote schaal van grensoverschrijdende kosten- en prestatievergelijkingen (vooral met goedkopere productielocaties in Oost-Europa en Azië). Wanneer een verplaatsing van bedrijfsactiviteiten dreigt, kunnen kostenbesparende en flexibiliteitsbevorderende maatregelen worden ingeruild tegen een garantie om productie en werkgelegenheid te behouden; juist door toenemende bezorgdheid over deze bedrijfsverplaatsingen richten onderhandelingen zich steeds vaker op transnationale herstructureringen.

Het rapport waarin de onderzoeksresultaten uiteen worden gezet noemt ook de noodzaak om transnationale onderhandelingsmechanismen tot stand te brengen, om te waarborgen dat collectieve onderhandelingen een voorname vorm van arbeidsmarktregulering blijven. Lees voor meer informatie het volledige rapport *Multinational companies and collective bargaining*.

HOE WAS HET VOOR U?

Arbeidsomstandigheden in 2008-2009

HOE WAS HET VOOR U?

In 2008 en 2009 werd de werktijd voor veel arbeidskrachten verkort, zij het gekoppeld aan loonsverlagingen om in te spelen op de dalende industriële vraag. De trend in de richting van loonsverhogingen – die in sommige landen aanzienlijk waren – vlakke sterk af, en in een aantal landen daalde de koopkracht van werknemers zelfs doordat de kosten van levensonderhoud stegen en de lonen bevroren of zelfs verlaagd werden. Eurofound-onderzoek wees ook op de comparatieve nadelen waarmee talloze arbeidskrachten die laag opgeleid zijn, zwartwerk verrichten of geen onderdanen zijn van het land waarin ze werken, nog altijd te maken hebben: lager salaris, grotere kans op onzeker werk en ongunstigere arbeidsomstandigheden.

WERKTIJDEN

Het onderzoeksmandaat van Eurofound omvat een beoordeling van de arbeidsomstandigheden in Europa, een terrein waarop de ontwikkelingen in 2008 en 2009 ook de invloed van de recessie laten zien. Sinds 2003 stelt EIRO een jaarlijkse beoordeling op van collectief overeengekomen ontwikkelingen op het gebied van werktijden in Europa. Elke jaarlijkse publicatie blikt terug op het voorafgaande jaar. *Working time developments – 2008*, dat halverwege 2009 werd gepubliceerd, kwam tot de conclusie dat het werktijdenpatroon in de loop van 2008 veranderde. In het afgelopen decennium was de collectief overeengekomen werkweek in de EU15 iets korter geworden, van gemiddeld 38,6 uur naar 37,9 uur. Hetzelfde patroon was te zien in de nieuwe lidstaten, zij het minder geprononceerd: van 39,6 uur naar 39,4 uur per week tussen 2003 en 2008. Deze kortere werkweek ging niet gepaard met verlies van salaris. Eind 2008, toen de economische crisis zich verdiepte, doken echter steeds meer berichten op over kortere werktijden met daaraan gekoppelde

loonsverlagingen: gedwongen arbeidsduur- en – meestal ook – loonsvermindering in de vorm van gedeeltelijke en technische werkloosheid grepen om zich heen naarmate bedrijven zich trachtten te wapenen tegen de afnemende vraag.

Uit de jaarlijkse beoordeling van werkdontwikkelingen kwam ook naar voren dat de lengte van de werkweek duidelijk verschilde tussen de EU15 en de nieuwe lidstaten: slechts drie van de EU15-landen hadden feitelijk langere werkweken dan het gemiddelde voor de EU27, terwijl werknemers in 10 van de 12 nieuwe lidstaten langer werkten dan het EU27-gemiddelde. De langste werkweek was in Roemenië, waar voltijdse arbeidskrachten gemiddeld 41,8 uur per week werkten; dezelfde arbeidskrachten in Frankrijk werkten daarentegen 38,4 uur.

Het grootste verschil hield verband met betaald vakantieverlof: werknemers in

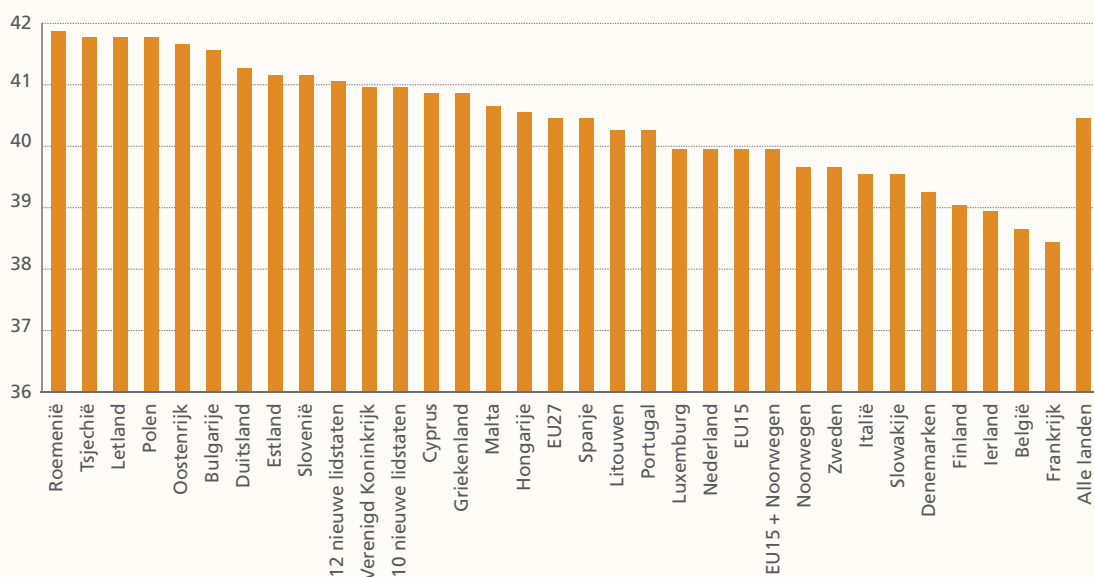
ECS doet onderzoek naar werktijden

In het eerste kwartaal van 2009 werd veldwerk verricht voor de tweede European Company Survey (ECS 2009) van Eurofound. Ofschoon de eerste resultaten aan het einde van 2009 beschikbaar werden, worden deze niet besproken in dit Jaarboek, aangezien verre-

weg de meeste resultaten pas in 2010 beschikbaar werden – zowel in het overzichtsrapport als de secundaire analyses. De uitkomsten van de in heel Europa uitgevoerde enquête wierpen licht op werktijden en flexibiliteitsstrategieën, variabele beloning en financiële participatieregelingen, sociale dialoog en personeelsbeleid in Europese bedrijven. Personeelsmanagers en – indien beschikbaar – werknemersvertegenwoordigers werden geïnterviewd in ruim 27 000 ondernemingen in 30 landen: de 27 EU-lidstaten, Kroatië, Turkije en de voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië.

Figuur 4: Gemiddeld aantal feitelijk gewerkte uren per week in de hoofdbaan van voltijds personeel, 2008

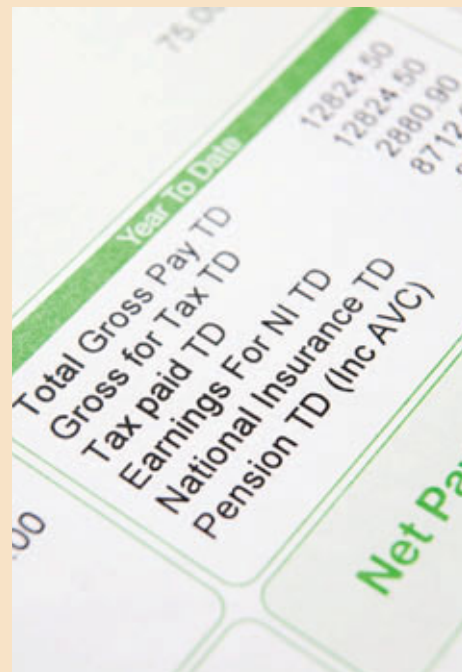
NB: De bovenstaande figuur geeft geharmoniseerde Eurostat-gegevens weer voor het gemiddeld aantal feitelijk gewerkte uren per week in de hoofdbaan van voltijds personeel, gebaseerd op de Arbeidskrachtenenquête voor het derde kwartaal van 2008. Deze uren omvatten alle gewerkte uren, waaronder overuren, al dan niet betaald.

Zweden waren het best bedeed met 33 dagen per jaar. Werknemers in Estland daarentegen hadden slechts 20 dagen. Ook hier tekende zich een duidelijk onderscheid af tussen ‘oude’ en ‘nieuwe’ lidstaten.

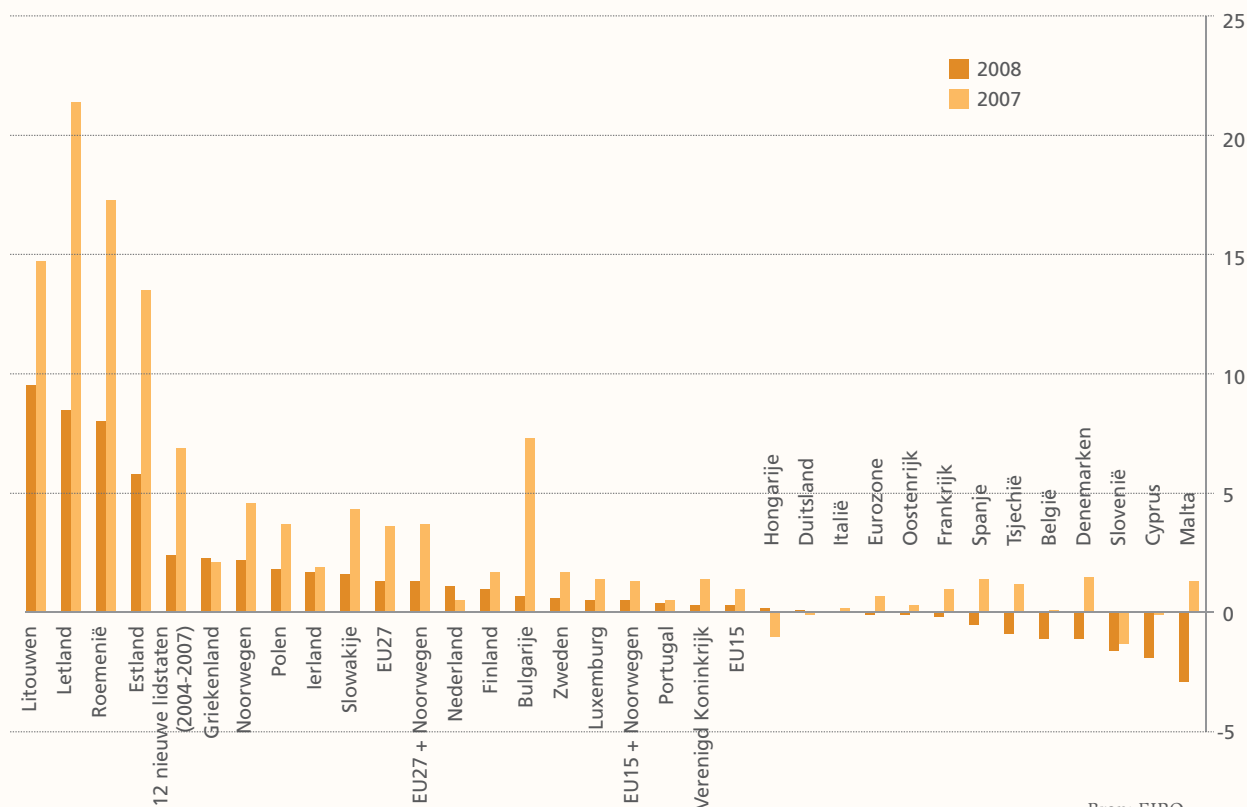
SALARIËRING

Ook Eurofound's jaarlijkse evaluatie van salarisontwikkelingen vindt plaats sinds 2003. Een jaarlijkse evaluatie maakt tevens een vergelijking van trends door de jaren heen mogelijk. De laatste evaluatie, *Pay developments – 2008*, bracht wezenlijke verschillen in salarisontwikkelingen aan het licht tussen 2008 en 2007. In beide jaren steeg het gemiddelde collectief overeengekomen salaris

in alle landen van de EU27 (evenals Noorwegen, ook opgenomen in de studie). Door sterk toenemende inflatie liep de collectief overeengekomen verhoging van de nettolonen terug van 3,6% in 2007 naar 1,3% in 2008. Dit veel lagere gemiddelde vertaalde zich in een aantal landen bovendien in dalende nettolonen. Terwijl de nettolonen in 2007 slechts in drie landen waren gedaald, was de inflatie in 2008 gelijk aan of hoger dan de nominale loonstijging in 10 lidstaten. In landen waar de nettolonen nog wel stegen (in met name Litouwen, Letland, Roemenië en Estland), waren de verhogingen bovendien aanzienlijk geringer in 2008 dan in 2007.

Figuur 5: Gemiddelde collectief overeengekomen loonsverhogingen, gecorrigeerd voor inflatie, 2007 en 2008 (%)

Bron: EIRO

Uit het rapport bleek tevens dat vrouwen in Europa in 2008 gemiddeld 16,6% minder verdienden dan mannen vanwege de aanhoudende genderloonkloof, ondanks de expliciete genderneutrale bepalingen van Europese collectieve arbeidsovereenkomsten. In de EU15 wordt het verschil almaar kleiner, van ruim 20% in 2001 tot 15% in 2008. In de nieuwe lidstaten is het verschil groter, namelijk 18,6%. Deze gemiddelden maskeren echter grote verschillen tussen individuele lidstaten: de genderloonkloof was het kleinst in Italië met circa 4%, maar het grootst in Estland, met iets meer dan 30%. Het lijkt erop dat de concentratie van vrouwen in een paar specifieke soorten banen – geestelijke beroepen, onderwijs en gezondheidszorg – nog altijd de voornaamste oorzaak voor de genderloonkloof is. Waar loopbaanstelsels aan strengere regels gebonden zijn, en wanneer zaken als selectie en promotie ook in collectieve arbeidsovereenkomsten worden geregeld, zoals het geval is in de publieke sector, zijn vrouwen doorgaans minder achtergesteld en vertoont hun loopbaanontwikkeling meer parallellen met die van mannen.

De evaluatie van jaarlijkse salarisontwikkelingen voor volgend jaar, waarin de salarismijlpalen voor 2009 zullen worden geschetst, zal waarschijnlijk een ander beeld te zien geven. Zoals *Industrial relations developments in Europe 2008* laat zien, kwamen de lonen in 2008 al onder druk te staan, in ieder geval wat loonbevrozingen betreft. De sociale partners in België ondertekenden een intersectorale overeenkomst voor 2009–2010 die specifiek tot doel had de economische crisis het hoofd te bieden, bijvoorbeeld door verhogingen van het netto jaarsalaris te beperken en de koopkracht van werknemers op peil te houden door de invoering van openbaarvervoersubsidies en lunchbonnen. Spaanse werkgevers begonnen in 2009 aan te dringen op een loonbevrozing, en op meer flexibiliteit voor noodlijdende bedrijven om uit collectieve loonovereenkomsten te stappen.

In Estland werden de ambtenarensalarissen voor 2009 bevroren.

Onderzoek dat de Europese waarnemingspost voor arbeidsverhoudingen van Eurofound in 2009 uitvoerde, wijst inderdaad op aanzienlijke loonbevrozingen. Zo kwam uit een in mei gehouden enquête onder de grootste werkgeversorganisatie in Ierland naar voren dat de meeste bedrijven hadden besloten de salarissen te bevroren. Uit een Brits onderzoek dat in mei en juni werd gepubliceerd, kon worden afgeleid dat ruim een kwart van de tot dusver in het Verenigd Koninkrijk gesloten loonovereenkomsten hadden geleid tot loonbevrozingen, terwijl meer dan de helft van de Britse werknemers sinds het begin van de recessie geconfronteerd was met lagere salarissen of kortere werktijden, of een verlies van uitkeringen. In Letland werden salarissen – met name ambtenarensalarissen – en sociale uitkeringen per 1 juli 2009 op grote schaal verlaagd.

Arbeidsomstandigheden in de marge

Arbeidsomstandigheden lopen zeer sterk uiteen; factoren als het beroep dat iemand uitoefent en de sector waarin hij of zij werkzaam is, hebben een bijzonder

grote invloed op zaken als werktijden, salariëring en carrièremogelijkheden. Eurofound-onderzoek dat in 2009 werd gepubliceerd keek naar de specifieke omstandigheden voor personen in de marge van de arbeidsmarkt – met name laaggeschoolde arbeidskrachten, werknemers waarvan het inkomen niet wordt aangegeven, en migrantenwerknemers.

114 miljoen
Europese burgers
werden bereikt door de
mediaprogramma's van
Eurofound

In de kijker: werkgelegenheid in Turkije

Turkije bevindt zich midden in een overgang van een agrarische economie naar een diensteneconomie, zoals gedurende 2009 duidelijk bleek uit Eurofound-onderzoek.

In de aanloop naar elke toetredingsgolf van nieuwe lidstaten heeft Eurofound door de jaren heen de kandidaten voor het EU-lidmaatschap opgenomen in zijn onderzoek. In 2009 werd de arbeidsmarkt in Turkije onder de loep genomen, en in mei publiceerde Eurofound het rapport *Quality of work and employment, industrial relations and restructuring in Turkey*. Het onderzoek wees tevens uit dat de informele economie nog altijd enorm belangrijk is in Turkije, en in 2007 bijna 50% van alle werkgelegenheid vertegenwoordigde; tot aan het begin

van het decennium kende Turkije bovendien geen expliciete werkgelegenheidsbescherming of systeem van werkloosheidsuitkeringen. Verder bleek de arbeidsparticipatie van vrouwen sinds 2000 enigszins te zijn teruggelopen; ook lijkt het erop dat vrouwen in steden beter geschoold zijn dan mannen, terwijl dit in plattelandsgebieden juist omgekeerd is.

Kansen creëren voor laaggeschoolde arbeidskrachten

Gezien de obstakels voor vaardigheidsontwikkeling en de arbeidsmarktkansen van werknemers met slechts een basaal opleidingsniveau (minder dan hoger voortgezet onderwijs), zouden sociale partners hen kunnen helpen de weg omhoog te vinden door in te stemmen met het valideren van competenties die op de werkvloer en niet via formeel onderwijs zijn verworven. Dit is een van de voornaamste conclusies van een onderzoeksdocument dat Eurofound eind 2009 publiceerde – *Low-qualified workers in Europe*.

Het rapport noemde drie manieren waarop dergelijke werknemers worden achtergesteld. Ze hebben minder kansen om een baan te vinden: ze zijn twee keer zo vaak werkloos als werknemers met een hoger opleidingsniveau. In 2007 was de werkloosheid onder mensen met minder dan hoger voortgezet onder-

wijs in hun bagage nagenoeg twee keer zo hoog als voor mensen met hogere opleidingsniveaus. De overgrote meerderheid van laaggeschoolden die niet werken is niet op zoek naar een baan: ze zijn economisch inactief in plaats van werkloos. Slechts ongeveer een kwart van de Europeanen tussen 25 en 49 jaar die niet werkten stond te boek als werkloos. Bovendien lopen laaggeschoolde arbeidskrachten die werkloos zijn een groter risico langdurig werkloos te blijven. Terwijl dit risico in de meeste landen slechts marginaal groter is, is het in sommige lidstaten beduidend hoger. In Slowakije bijvoorbeeld had ruim 90% van laaggeschoolde werklozen in 2007 al een jaar of langer geen werk.

Laaggeschoolde arbeidskrachten verrichten vaker handarbeid of laaggeschoold werk: in 2007 verrichtte bijna drie kwart van de laaggeschoolde werkende mannen tussen 25 en 49 jaar handarbeid. Ook is de kans groter dat ze werken op basis van niet-standaard arbeidscon-

tracten en lager betaalde banen hebben, en is de kans dat ze bijscholing krijgen tweemaal zo klein als voor hun hoger geschoolde collega's. Uit het onderzoek bleek verder dat dergelijke werknemers zelfs bij laaggeschoolde banen steeds meer het risico lopen dat voorrang wordt gegeven aan mensen met een hoger opleidingsniveau. Bestaand beleid streeft ernaar voortijdige schoolverlating terug te dringen; het rapport stelt echter dat het net zo belangrijk is dat mensen met lagere beroepskwalificaties toegang hebben tot de arbeidsmarkt en een stabiele, behoorlijke betrekking vinden; praktijkopleidingsplaatsen zijn een doeltreffende manier gebleken om laaggeschoolden in de arbeidsmarkt te integreren.

Tegengaan van zwartwerk

Nieuwe Oostenrijkse wetgeving inzake werknemersregistratie en de aansprakelijkheid van bouwbedrijven die werk uitbesteden aan andere bedrijven, die naar verwachting in 2009 in werking

zal treden, heeft tot doel zwartwerk in het land te voorkomen, met name in de bouwsector, omdat bestaande maatregelen grotendeels niet in staat zijn gebleken om een einde te maken aan deze praktijk. Zwartwerk – werk dat op zich legaal is, maar niet wordt aangegeven bij de fiscus – heeft een nadelige uitwerking op de overheidsfinanciën, en vormt een probleem voor alle 27 lidstaten. Lidstaten trekken echter zelden lering uit de ervaringen die andere landen hebben opgedaan met het bestrijden van zwartwerk. Eén aspect dat wederzijds leren zou bevorderen is een 'kennisbank', om maatregelen in kaart te brengen die doeltreffend zijn gebleken; momenteel is een dergelijk instrument echter niet voorhanden. Eurofound-onderzoek gaf de aanzet tot het dichteren van dit hiaat door maatregelen die verspreid over de EU worden genomen, tegen het licht te houden en na te gaan in hoeverre ze overdraagbaar zijn naar andere landen. Een gegevensbank van casestudies – waaronder het Oostenrijkse voorbeeld – werd in 2009 online beschikbaar gesteld, evenals een rapport waarin bestaande nationale maatregelen om attitudes te veranderen en zwartwerken minder aantrekkelijk te maken, worden beoordeeld.

De gegevensbank belicht een aantal benaderingswijzen, waaronder ontmoediging, preventie, beleid dat zwartwerk probeert te legaliseren en campagnes om het aantal bedrijven en werknemers dat de belastingwetgeving naleeft te stimuleren; in de afgelopen jaren is het accent verlegd van bestraffende naar belonende maatregelen. Het rapport benadrukt dat zwartwerk verschilt binnen de Unie – bijvoorbeeld als het gaat om het type werk dat wordt verricht, de sectoren waarin

het plaatsvindt en wat zwartwerkers motiveert. Om die reden moeten beleidsmaatregelen worden afgestemd op de specifieke omstandigheden in een land of regio.

Lees het rapport *Tackling undeclared work in the European Union* of doorzoek de gegevensbank met casestudies.

Wat zijn de populairste Eurofound-publicaties?

De drie rapporten die in 2009 het meest werden gedownload (in pdf-formaat) waren:

**Second European
Quality of Life
Survey –
Overview**

**Fourth
European Working
Conditions Survey**

**Annual review of
working conditions
in the EU
2008–2009**

700

wetenschappelijke
artikelen citeerden
Eurofound-onderzoek in
2008-2009

Betere arbeidsmarktkansen voor migrantenwerknemers

Eurofound-onderzoek, waarvan de uitkomsten in 2009 werden gepubliceerd, wijst uit dat gastarbeiders veelal laagbetaald, ongeschoold en onzeker werk verrichten. Ze krijgen vaker tijdelijk werk, zijn te hoog geschoold voor de functies die ze bekleden (deels door een gebrek aan erkenning van hun overzeese beroepskwalificaties) en komen minder snel in aanmerking voor bijscholing. Bovendien krijgen ze soms rechtstreeks te maken met discriminatie. Dit alles leidt ertoe dat ze minder kansen hebben door te groeien naar betere banen of carrière te maken. Om dit tegen te gaan, hebben lidstaten en sociale partners stappen genomen om de arbeidsmarktpositie van immigranten in Europese landen te verbeteren.

Oostenrijk is een voorbeeld van een lidstaat die heeft geprobeerd de erkenning van beroepskwalificaties van buitenlandse werknemers te vergemakkelijken. Dit vormt met name een probleem voor immigranten in Oostenrijk, gezien de ingewikkelde en veeleisende procedure op grond waarvan beroepskwalificaties worden erkend. Een aantal initiatieven voorzien in advies en bijstand van migrantenwerknemers om hun verworven competenties formeel erkend te krijgen, met steun van het Europees Sociaal Fonds. Zo heeft een adviescentrum voor migrantenwerknemers een handboek dat

heldere informatie bevat over de eisen en hoe eraan te voldoen.

Het leren van de taal van het gastland is een cruciale stap om de integratie in de arbeidsmarkt te bevorderen. Overheden, ngo's en bedrijven in talloze lidstaten organiseren steeds vaker taalcursussen als een eerste stap om een ondersteunend arbeidsmarktbeleid voor immigran-

ten tot stand te brengen. In Denemarken krijgen alle migranten – niet alleen migrantenwerknemers – maar liefst drie jaar Deense les. Duitsland gaat nog een stap verder en bieden alle migranten 'integratiecursussen' aan. Deze cursussen, verzorgd door overheids- of semi-overheidsinstellingen, stellen migranten in staat hun Duitse taalvaardigheden te verbeteren; ook krijgen de cursisten

Onderzoek naar arbeidsomstandigheden in Europa

In 2009 vonden voorbereidende werkzaamheden plaats voor de vijfde European Working Conditions Survey (EWCS), zodat het veldwerk begin 2010 van start kon gaan. Tot op heden heeft Eurofound vier European Working Conditions Surveys uitgevoerd (1991, 1995, 2000/2001 en 2005). De ontwikkeling van de EWCS vloeit voort uit de veranderingen in de EU zelf over de afgelopen 15 jaar. In 1991 behelsde de enquête slechts 12 landen; in 1995 was dit aantal gestegen tot 15 en in 2000 maakten 16 landen er deel van uit (de EU15 en Noorwegen). De enquête uit 2000 liep door tot 2001 om de 10 kandidaat-lidstaten voor het EU-lidmaatschap erin op te nemen. De vierde enquête, uitgevoerd in 2005, had betrekking op alle 27 EU-lidstaten plus Kroatië, Turkije, Zwitserland en Noorwegen. De vijfde enquête betreft de 27 EU-lidstaten, de drie kandidaat-lidstaten Turkije, Kroatië en de voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië, evenals Kosovo, Bosnië en Herzegovina, en Albanië: in totaal 34 landen, met 43 000 ondervraagde werknemers. De eerste resultaten van de vijfde European Working Conditions Survey zullen vóór het einde van 2010 bekend worden gemaakt.

onderricht over de Duitse geschiedenis en het politieke en juridische bestel van het land.

Het gebrek aan kansen voor migrantenwerknemers is een kwestie die in de nationale debatten nauwelijks aan de orde komt en een lage prioriteit heeft voor beleidsmakers. Bovendien dragen vakbonden nauwelijks bij tot het ondersteunen van migrantenwerknemers: in de meeste landen gaan collectieve arbeidsovereenkomsten niet specifiek in op de problemen waar migrantenwerknemers mee geconfronteerd worden.

Ofschoon opleiding en onderwijs de voornaamste manieren zijn om migranten bij te staan op de werkvloer, komen degenen die er het meest behoefte aan hebben er meestal niet voor in aanmerking. Opleiding, advies en ondersteuning zijn vaak gericht op hooggeschoolde migrantenwerknemers of ongeschoolde werknemers in grotere bedrijven met een grotere vakbondsvertegenwoordiging, die al een zekere mate van bescherming genieten. Migrantwerknemers die ongeschoold werk verrichten in traditionele sectoren – waaronder landbouw of bouwnijverheid – worden van dergelijke initiatieven uitgesloten.

In slechts een handvol landen, met name België en Zweden, zijn systematische pogingen ondernomen om op brede schaal juridische bijstand te bieden aan migrantenwerknemers. Tot de maatregelen behoorden onder meer gedetailleerde, expliciete antidiscriminatiewetgeving, diversiteitsplannen voor werkgevers, instrumenten waarmee vakbonden gerechtelijke stappen kunnen nemen om slachtoffers van discriminatie bij te staan, en het financieren van agentschappen die klachten afhandelen en bemiddelen bij geschillen op de werkvloer.

**DE KWALITEIT
VAN HET BESTAAN**

DE KWALITEIT VAN HET BESTAAN

Eurofound-onderzoek naar de kwaliteit van het bestaan in 2009 weerspiegelde het begin van de recessie. De Europese enquête naar de kwaliteit van het bestaan (EQLS) bracht aan het licht welke invloed de macro-economische veranderingen op mensen hebben gehad, maar ook hoezeer de levenswijzen in de Unie uiteenlopen en hoe groot de verschillen tussen en binnen lidstaten zijn. Terwijl de persoonlijke economische omstandigheden voor veel mensen verslechterden, lijken zich daarnaast ook bredere maatschappelijke veranderingen te hebben voorgedaan, waarbij het vertrouwen daalde, maar waargenomen spanningen tussen bevolkingsgroepen juist toenamen.

BEOORDELING VAN LEVENSKWALITEIT

Het is duidelijk dat er in Europa aanzienlijke verschillen en overeenkomsten bestaan tussen lidstaten. Ofschoon er een tendens bestaat om de nieuwe lidstaten in de ene categorie van sociaal-economische ontwikkeling in te delen, en de over het algemeen rijkere bestaande lidstaten in de EU15 in een andere, is de werkelijkheid een stuk complexer. Zo hebben Malta en Slovenië, als landen in de groep nieuwe lidstaten, bepaalde kenmerken met West-Europese landen gemeen, terwijl burgers in de Mediterrane lidstaten Griekenland, Italië en Portugal vaak opvattingen en ervaringen hebben die nauwer verwant zijn met een aantal nieuwe lidstaten dan met de Noordse lidstaten.

Europeanen zijn door de bank genomen tevreden met hun bestaan. In 2009 gaven ze als antwoord op de vraag 'Hoe tevreden bent u nu met uw bestaan?' een gemiddeld cijfer van 6,8 op een schaal van 1 t/m 10. Het welbevinden verschilde echter sterk tussen sociale groepen: mensen met hogere inkomens, goede gezondheid, vaste banen en hogere opleidingsniveaus zijn doorgaans tevredener met hun bestaan. Burgers in de 12 nieuwe

lidstaten zijn bovendien aanzienlijk minder tevreden met hun bestaan dan burgers in de EU15. Er is zeker een verband te leggen tussen het welvaartsniveau in een land (zoals gemeten in het bbp) en het welbevinden – mensen in de welvarende Noordse lidstaten Denemarken, Finland en Zweden waren het meest tevreden van alle EU-burgers met hun bestaan, en gaven hiervoor een cijfer van circa 8 op een schaal van 1 t/m 10. Mensen in het armere Bulgarije daarentegen kenden aan hun welbevinden slechts een waardering van 4,4 toe.

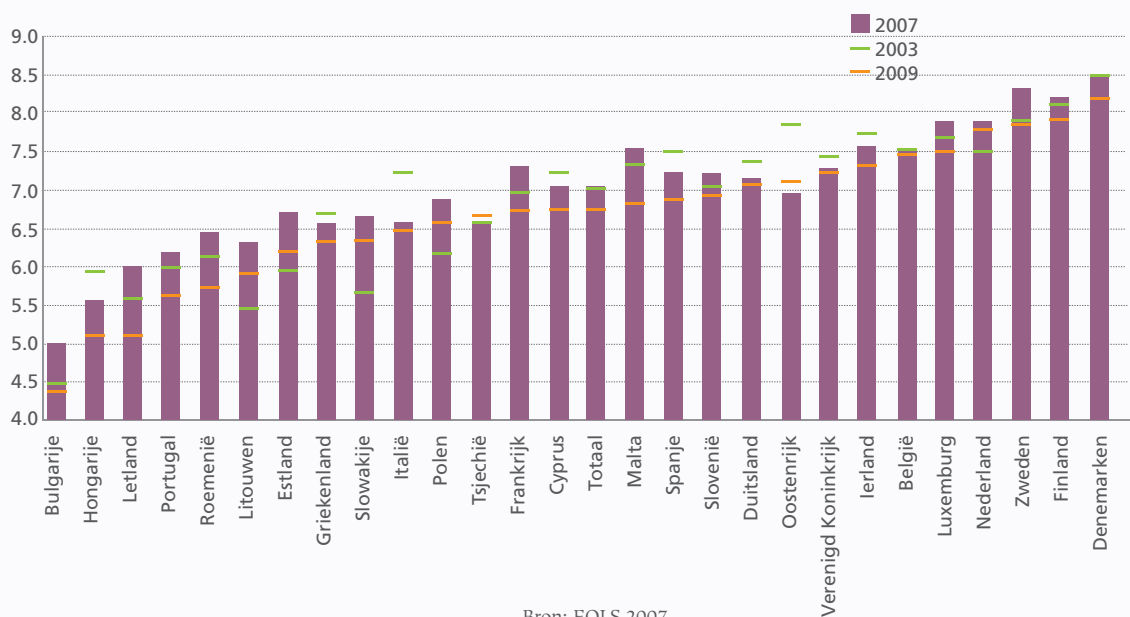
Duidelijk is echter ook dat er geen eenduidige relatie bestaat tussen nationaal inkomen en welbevinden. Gegevens uit de laatste ronde van de EQLS-enquête, in Figuur 7, wijzen uit dat het bbp per hoofd van de bevolking in Luxemburg bijna tweemaal zo hoog is als in Ierland; inwoners van beide landen geven echter vrijwel identieke cijfers voor welbevin-

den. Omgekeerd geldt dat Bulgarije en Roemenië soortgelijke bbp-niveaus kennen, terwijl welbevinden in Roemenië een aanmerkelijk hogere waardering krijgt dan in Bulgarije. Het lijkt er dus op dat wanneer een land welvarend genoeg is om in de basisbehoeften van zijn bur-

gers te voorzien, andere factoren een rol gaan spelen bij het welzijn van mensen.

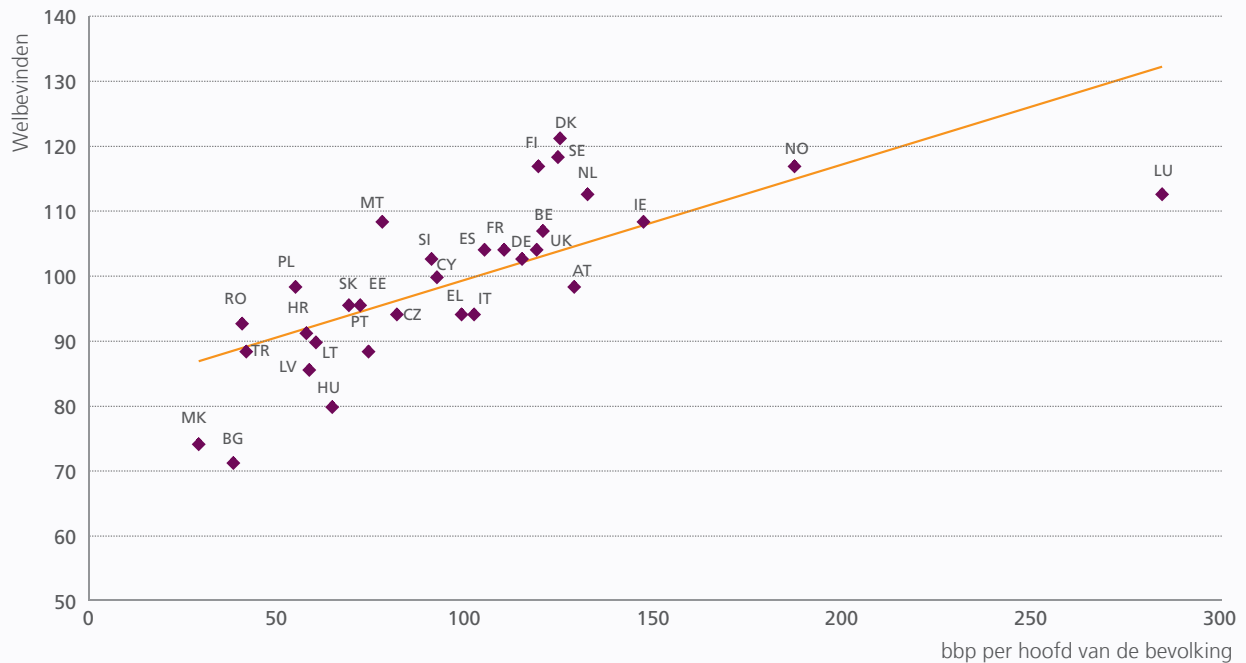
Niettemin blijft het inkomen van belang als het gaat om hoe mensen hun welbevinden waarnemen: in vrijwel elk land zijn de meest welvarende mensen ook

Figuur 6: Welbevinden 2003-2007-2009

Bron: EQLS 2007

Figuur 7: bnp per hoofd van de bevolking en welbevinden, per land

Bron: GDP, Eurostat; welbevinden, EQLS 2007

Vraag 29: Alles welbeschouwd, hoe tevreden bent u nu met uw bestaan? Gelieve dit aan te geven op een schaal van 1 t/m 10, waarbij 1 staat voor zeer ontevreden en 10 voor zeer tevreden. De data over zowel het bnp als de welbevinden betreffen verhoudingsgetallen (EU = 100)

het meest tevreden, terwijl de armsten het minst tevreden zijn. Het niveau van tevredenheid van individuen hangt daarnaast ook samen met de welvarendheid van hun land: in rijke landen bijvoorbeeld zijn mensen uit alle inkomensgroepen

tevredener dan de mensen in armere landen. Zo zijn mensen in de laagste 25% van de inkomensschaal in Denemarken vaak tevredener met hun leven dan mensen in de bovenste 25% van die schaal in Bulgarije.

Zoals hierboven gezegd, wordt de kwaliteit van het bestaan ingegeven door een aantal factoren. Maar de factor die het meest bepalend is voor het ervaren van een algehele voldoening is tevredenheid over de levensstandaard. Ofschoon dit

Onderzoek naar de kwaliteit van het bestaan in Europa

Behalve het weergeven van de objectieve, feitelijke ontwikkelingen op Europees en nationaal niveau als het gaat om herstructureringen, arbeidsverhoudingen en kwaliteit van de werkgelegenheid, is een belangrijk aspect van het werk van Eurofound om in kaart te brengen hoe Europeanen hun leven, hun gezin, hun samenleving en hun arbeidsomstandigheden ervaren.

De *European Quality of Life Survey* (EQLS) is een unieke poging om zicht te krijgen op de kwaliteit van het bestaan, en de verschillende lidstaten op dit punt met elkaar te vergelijken. De resultaten belichten de sociale en economische beleidsuitdagingen waarvoor de EU zich gesteld ziet, zowel in het licht van de laatste twee uitbreidingsronden en de problemen die de economische

in heel Europa het geval is, geldt dit het sterkst in de nieuwe lidstaten, wellicht omdat het voor veel burgers in deze landen moeilijker is een adequate levensstandaard te bereiken.

Bijgewerkte enquêteresultaten van september – zie pagina hiernaast – wijzen er echter op dat een aantal aspecten van levenskwaliteit aanzienlijk zijn teruggelopen, met name in landen die gedurende de huidige recessie het zwaarst zijn getroffen door werkloosheid.

Door naast eigen data ook EU-statistieken te gebruiken om het materiële welzijn van burgers in de Unie te beoordelen probeerde de EQLS directer zicht te krijgen op hoe het mensen in materieel opzicht vergaat. Zowel in 2007 als in 2009 werd burgers gevraagd of ze moeite hadden de eindjes aan elkaar te knopen.

Lidstaten die het meest te lijden hebben gehad onder toenemende werkloosheid en dalingen van het bbp sinds het begin van de economische crisis behoren tot de landen waar huishoudens in 2009 de meeste tegenspoed en armoede kenden.

Eind 2009 was de economie van Letland, Litouwen en Ierland het sterkst gekrompen, met meer dan 10%, terwijl in dezelfde landen, evenals in Estland

Wat maakt mensen gelukkig?

Welbevinden is één aspect van de kwaliteit van het bestaan dat in de EQLS gemeten wordt. Eurofound-onderzoek vroeg ook hoe gelukkig mensen zich voelden. Op het eerste gezicht lijken beide termen dan misschien synoniem, maar vrijwel overal in Europa zijn mensen gelukkiger dan dat ze tevreden zijn. Het verschil tussen de twee sprong vooral in het oog in de nieuwe lidstaten en de kandidaat-lidstaten, waar de inkomens verhoudingsgewijs lager liggen. Dit wijst op het wezenlijke verschil tussen de twee indicatoren: geluk wordt meer bepaald door gevoelens en minder door de levensstandaard, terwijl 'tevredenheid' meer beïnvloed wordt door externe, sociaaleconomische omstandigheden. Een adequate levensstandaard is weliswaar van belang om mensen gelukkig te maken, maar de belangrijkste voorwaarde voor een gelukkig bestaan is een bevredigend gezinsleven en sociaal leven. Terwijl aan beide ongeveer evenveel gewicht wordt toegekend in de EU15, is het gezinsleven in de nieuwe lidstaten veel belangrijker.

Dus wat maakt mensen ongelukkig of ontevreden? Werkloosheid is wellicht de voornaamste factor voor een slechte levenskwaliteit – een uitkomst die het belang onderstreept van de eerder in het Jaarboek uiteengezette beleidsmaatregelen om te proberen baanverliezen als gevolg van de recessie te beperken. Werklozen lopen driemaal zoveel kans zich ongelukkig en ontevreden (en vervreemd) te voelen dan mensen die een baan hebben. Andere risicogroepen zijn mensen met een lage opleiding, mensen met lage inkomens, ongeschoolde arbeidskrachten, alleenstaande ouders en mensen die aan chronische aandoeningen lijden.

neergang met zich meebrengt. Een belangrijk aspect van de enquête is dat deze zowel objectieve elementen – aan mensen wordt bijvoorbeeld gevraagd of ze zich een jaarlijkse vakantie kunnen veroorloven – als subjectieve elementen bevat, waarbij mensen wordt gevraagd hoeveel vertrouwen ze hebben in hun medeburgers. De eerste enquête werd uitgevoerd in 2003, en de tweede vond eind 2007 plaats in de 27 EU-lidstaten, de drie kandidaat-lidstaten (Kroatië, de voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië en Turkije) en Noorwegen. Ruim 35 000 respondenten van 18 jaar of ouder werden geïnterviewd, veelal persoonlijk. De vragenlijst was ontworpen om in 30 minuten een breed spectrum van levensterreinen de revue te laten passeren, waarbij het accent lag op werkgelegenheid, huisvesting, gezinsleven, maatschappelijke en politieke participatie, kwaliteit van de samenleving en subjectief welzijn. De uitkomsten van de enquête werden in november 2008 in eerste instantie gepubliceerd in de vorm van een samenvatting van voorlopige onderzoeksresultaten, en vervolgens in een beschrijvend overzichtsverslag in maart 2009. Gedurende de rest van het jaar werden secundaire analyses uitgevoerd.

De recessie verdisconteren – hoe Eurofound haar gegevens over 2007 corrigeerde

De recessie die zich in de loop van 2008 aandende veranderde de levensomstandigheden van talloze Europese burgers ingrijpend, en maakte dat veel van de uitkomsten van de enquête uit 2007 achterhaald waren. Aange-

zien de gangbare cyclus van een enquête om de vier jaar te lang was om tijdig in te spelen op de neergang van 2008–2009, besloten we gebruik te maken van de Eurobarometer van de Europese Commissie om antwoorden op cruciale vragen onderling te vergelijken en inzicht te verkrijgen in hoe Europese burgers de economische crisis ervaren.

Hiertoe bundelde Eurofound haar krachten met de Eurobarometer, de eigen opiniepeiling van de Europese Commissie, om een aantal vragen uit de EQLS op te nemen in de Eurobarometer-enquête van september 2009. De antwoorden op een aantal vragen voor de drie jaren 2003, 2007 en 2009 schetsen een beeld van trends door de jaren heen, en lichten een tipje van de sluier op als het gaat om de invloed die de recessie gaandeweg heeft gehad.

en Spanje, de werkloosheid zeer sterk was gestegen. Gevraagd naar hun situatie gaven huishoudens in Letland, Litouwen, Ierland (en Griekenland) aan dat het in deze landen tussen 2007 en 2009 een stuk moeilijker was geworden de eindjes aan elkaar te knopen. In Griekenland, waar 32% van de bevolking het in 2007 moeilijk of zeer moeilijk vond om rond te komen, was dit in 2009 het geval voor 38% van de Grieken. In 2007 had 25% van de Letten moeite de eindjes aan elkaar te knopen, maar deze proportie was in september 2009 gestegen tot 31%; het desbetreffende aandeel voor Litouwen nam toe van 11% naar 19%, en voor Ierland van 4% naar 9% – hetgeen betekent dat ruim tweemaal zoveel huishoudens moeite hebben de eindjes aan elkaar te knopen.

De positie van sommige landen – met name Polen – leek over dezelfde periode echter te verbeteren. In 2007 had 24% van de Poolse huishoudens moeite de eindjes aan elkaar te knopen; in 2009 was dit aandeel gedaald tot 17%. In Roemenië daalde het desbetreffende aandeel van 30% naar 26%. In Slowakije daalde dit van 15% naar 13%, in België van 14% naar 11% en in het Verenigd Koninkrijk van 7% naar 6%.

Europa in vogelvlucht

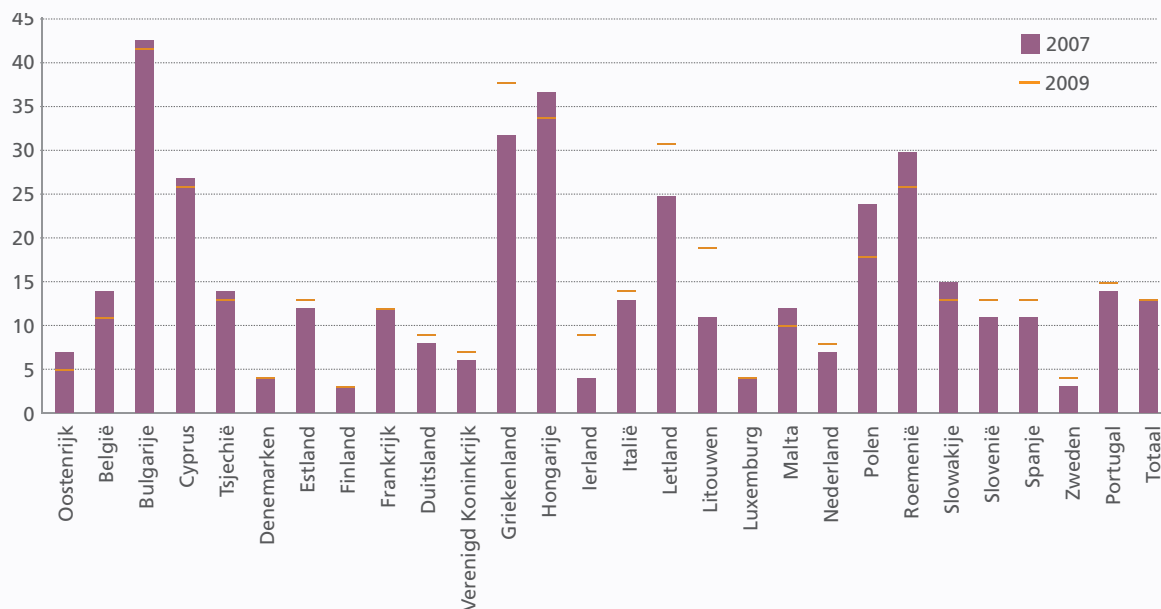
Gezin

De grootte van gezinnen en huishoudens loopt in Europa sterk uiteen: in Denemarken telde het gemiddelde huishouden in 2007 2,5 personen, terwijl dit in Turkije 4,2 personen was. Over het algemeen zijn de kleinste huishoudens te vinden in Noord-Europese landen en de grootste in de drie kandidaat-lidstaten. Over de hele linie bestaat 37% van de Europese huishoudens uit twee partners met kinderen en een kwart uit twee partners zonder kinderen, terwijl een op de zes huishoudens uit één persoon bestaat; het aantal eenpersoonshuishoudens is echter dubbel zo groot onder 65-plussers.

Huisvesting

In de EU27 als geheel bezit 70% van de mensen een eigen huis, terwijl bijna de helft een huis bezit zonder enige vorm van hypotheek of lening. Het aandeel mensen dat een eigen huis bezit is veel hoger in de nieuwe lidstaten, waar gemiddeld 74% huiseigenaar is, Roemenië voorop (87%). Huizenbezit is echter niet recht evenredig met een betere kwaliteit van huisvesting.

Figuur 8: Aandeel dat moeite heeft de eindjes aan elkaar te knopen (%)

Bron: EQLS 2007

De EQLS trachtte ook een directere graadmeter te vinden voor het materiële welzijn van burgers. Aan Europese burgers werd gevraagd of het hun ontbrak aan een van de volgende zes zaken omdat ze zich deze niet konden veroorloven: adequate huisverwarming, een jaarlijkse vakantie, meubels vervangen, om de dag een maaltijd met vlees, nieuwe kleren, thuis gasten ontvangen. Er ble-

ken behoorlijke verschillen in materiële armoede tussen lidstaten te bestaan: tienmaal zoveel mensen in de kandidaat-lidstaten als in de rijkere EU15 konden zich deze zaken niet of nauwelijks veroorloven.

Ook bracht de enquête grote verschillen *binnen* enkele landen aan het licht: in Roemenië kon de armste 25% van de

burgers zich vier van de zes zaken niet veroorloven, terwijl het de rijkste 25% slechts aan één daarvan ontbreekt. Het verschil in (en de mate van) armoede tussen en onder burgers in Zweden was daarentegen buitengewoon laag. Wat ook opvalt is dat in sommige armere landen onder de drie kandidaat-lidstaten en de nieuwe lidstaten de rijkste burgers nog altijd armer zijn dan de armsten in

Overheidsdiensten

Hoe Europeanen hun overheidsdiensten beoordelen – zoals openbaar vervoer, onderwijs en het algemeen ouderdomspensioen – verschilt al naar gelang de betreffende diensten maar ook per land. Op een schaal van 1 t/m 10 gaven burgers in Europa een cijfer van 6,3 voor zowel hun openbaar vervoer als hun onderwijsstelsel, maar slechts een 4,8 voor hun pensioenstelsel, hetgeen wellicht duidt op bezorgdheid over de duurzaamheid van pensioenstelsels. Burgers in de EU15 waarden hun openbare diensten doorgaans hoger dan hun bureaus in de nieuwe lidstaten: terwijl Bulgaren een cijfer van 4,9 over hadden voor hun onderwijssysteem, waardeerden Denen het met een 7,6.

Gezondheid

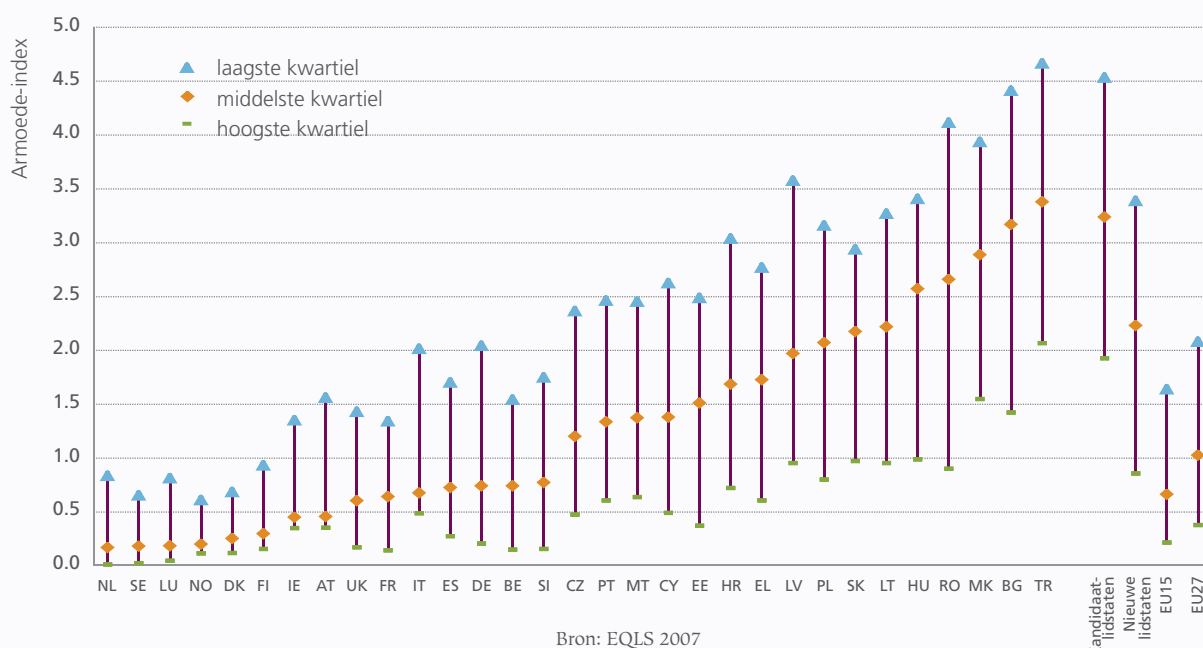
Gemiddeld heeft 24% van de mensen in de EU een langdurig gezondheidsprobleem of handicap. In Finland zegt echter 39% van de mensen een chronisch gezondheidsprobleem te hebben, tegenover slechts 13% in Italië; dit heeft wellicht te maken met culturele factoren en de levensomstandigheden van burgers. Het is geen verrassing dat chronische kwalen fors toenemen met het klimmen der jaren; met name oudere vrouwen in de nieuwe lidstaten zijn er het slechtst aan toe: 56% van de vrouwelijke 65-plussers daar lijdt al geruime tijd aan een gezondheidsprobleem.

enkele van de EU15-landen. In 2007 waren in Turkije, de voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië, Bulgarije, Roemenië, Hongarije, Litouwen, Slowakije en Letland de 25% rijkste mensen armer dan de armste 25% in Denemarken, Zweden, Luxemburg en Nederland.

Dat was 2007. Wat veranderde er tussen toen en september 2009? De Eurobarometer-enquête bevatte slechts één item uit de oorspronkelijke lijst van zes: huishoudens werd gevraagd of ze zich om de dag een maaltijd met vlees, kip of vis konden veroorloven als ze dat wilden. De antwoorden duiden op een sterke

verandering van omstandigheden – zij het voor een klein aantal landen – sinds 2007. In 2007 kon 41% van de Bulgaarse huishoudens zich niet veroorloven om de dag vlees, kip of vis te eten; in september 2009 was dit aandeel gestegen tot 50%. In Hongarije was dit percentage 32% in 2007; in 2009 was het 42%; in Estland

Figuur 9: Gemiddelde armoede-index, per inkomenskwartiel en per land

Gegevens ontleend aan vraag 19 (Bron EQLS). De armoede-index loopt van 0 (kunnen zich al deze zaken veroorloven) t/m 6 (kunnen zich geen van deze zaken veroorloven)

Immigratie

In de EU27 is ongeveer de helft van alle respondenten van mening dat migranten alleen mogen komen werken in hun land als er voldoende werk is; nog eens 29% wilde dat strikte beperkingen werden opgelegd aan de aantallen gastarbeiders die in hun land komen werken, terwijl 7% het liefst zou zien dat het voor buitenlanders helemaal verboden zou worden om in Europa te komen werken. Met name inwoners van landen die grote immigratiestromen te verwerken hebben gekregen sinds de uitbreiding in 2004 hebben vaak een uitgesproken mening over de kwestie: in Cyprus, Griekenland, Ierland en het Verenigd Koninkrijk zou 40% à 50% van de respondenten graag zien dat streng toezicht wordt uitgeoefend op immigratie.

Optimisme

In 2007, toen hun gevraagd werd naar de toekomst, zei ruim drie kwart van de burgers in de Noordse lidstaten dat ze optimistisch waren over de toekomst. In drie EU15-landen (Frankrijk, Italië en Portugal) en vier nieuwe lidstaten (Tsjechië, Bulgarije, Slowakije en Hongarije) gaf daarentegen minder dan de helft van de respondenten blijk van een dergelijk optimisme. Sterker nog: in Hongarije gaven meer mensen te kennen dat ze eerder pessimistisch gestemd waren over de toekomst dan optimistisch.

steeg het percentage van 9% naar 14%. Italië kende de grootste toename van armoede, want daar verdriedubbelde het percentage van 3% van de huishoudens in 2007 naar 9% in 2009.

In Europa neemt de tevredenheid over de levensstandaard tussen 2007 en 2009 in vrijwel alle landen af; in sommige landen is de neerwaartse lijn zelfs behoorlijk steil, zoals in Letland, Roemenië, Portugal en Malta. De maatschappelijke positie van mensen lijkt ook van belang te zijn: de tevredenheid met de levensstandaard nam het sterkst af onder 65-plussers in de nieuwe lidstaten; ook het algemene welbevinden van deze mensen ging het meest achteruit.

Wat daarentegen een nagenoeg universele tendens lijkt te zijn is een toename tussen 2007 en 2009 van de waargenomen sociale spanningen in Europa, evenals een tanend vertrouwen in vooraanstaande staatsinstellingen. Sinds 2007 is het aantal huishoudens dat veel spanningen tussen etnische groepen bespeurde met 7% toegenomen, en hetzelfde geldt voor het aantal huishoudens dat spanningen tussen rijk en arm waarneemt (8%). De Europese gemiddeldes ontnemen echter het zicht op grotere veranderingen op nationaal niveau. Terwijl in 2007 22% van de huishoudens

Trends inzake de kwaliteit van het bestaan, 2003–2007

Een secundaire analyse van de EQLS-gegevens uit 2007 belichtte de veranderingen die plaatsvonden tussen de eerste enquête (in 2003) en de tweede in 2007. De periode 2003-2007 stond in het teken van snelle economische groei in Europa, met name in de nieuwe lidstaten, waar economische transformatie en inkomende investeringen voor jaarlijkse groei met dubbele cijfers zorgden. Gedurende deze toetredingsperiode werd de economische kloof tussen de nieuwe lidstaten en de EU15 aanzienlijk kleiner: in 2004, toen de nieuwe lidstaten zich bij de Unie voegden, bedroeg het bbp-niveau in deze 10 landen 49% van het bbp in de EU15; in 2007 was dit aandeel gestegen tot 56%. Over dezelfde periode liepen ook Bulgarije en Roemenië hun achterstand iets in, van 28% naar 34%.

Over het algemeen, voor de 27 lidstaten als geheel, bleef de kwaliteit van het bestaan ruwweg gelijk tussen 2003 en 2007, hoewel zich een aantal kleine verbeteringen voordeden, zoals toegenomen tevredenheid over een aantal openbare diensten. In landen die zich in 2004 bij de EU aansloten ging de kwaliteit van het bestaan er echter meer op vooruit, vergeleken met de EU15. Zo gaven de inwoners van Slowakije hun levensstandaard in 2003 een cijfer van 5,1 op een schaal van 1 t/m 10, en in 2007 was deze waardering gestegen tot 6,7 (om in 2009 weer wat terug te vallen tot 6,3). In Bulgarije en Roemenië ging de kwaliteit van het bestaan er veel minder snel op vooruit.

Zelfvoorziening

Huishoudens die hun inkomen onvoldoende achten om in hun levensonderhoud te voorzien kunnen alternatieve strategieën aanwenden om hun situatie draaglijker te maken. Het is geen verrassing dat een zekere mate van zelfvoorziening vaker voorkomt in armere landen: circa de helft van alle huishoudens in de kandidaat-lidstaten en de nieuwe lidstaten (behalve Cyprus en Malta) produceerde in ieder geval een deel van hun eigen voedsel. In Oostenrijk, België en Duitsland is dit slechts een op de vijf huishoudens. In 20% à 30% van de huishoudens in Kroatië en de voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië wonen drie generaties onder één dak, om de kosten van levensonderhoud te delen.

Vrijwilligerswerk

De mate waarin Europeanen nasast hun betaalde baan ook vrijwilligers- of liefdadigheidswerk doen loopt sterk uiteen in Europa. Ruim 53% van de inwoners van Noorwegen gaf aan soms dit soort onbetaald werk te doen, terwijl dit voor slechts iets meer dan 6% van de Kroatische burgers gold. Ofschoon vrijwilligerswerk gemiddeld veel vaker voorkomt in de EU15 (met name in de Scandinavische landen, en in Oostenrijk) dan in de kandidaat-lidstaten, is het beeld nog altijd vrij divers: terwijl bijna 16% van de Turkse burgers vrijwilligerswerk doen, geldt dit voor slechts iets meer dan 7% van de Spaanse burgers.

in Slowakije het gevoel had dat er veel spanningen bestonden tussen raciale en etnische groepen, was dit percentage in 2009 gestegen tot liefst 58%. Forse toenames zijn ook te zien in Malta (van 43% naar 67%), Denemarken (van 36% naar 56%) en Hongarije (van 50% naar 69%). Tussen 2007 en 2009 namen de spanningen tussen rijk en arm toe in vrijwel alle landen, en zelfs aanzienlijk in enkele landen, waaronder Malta, Estland, Slovenië en Slowakije, met toenames van 10 procentpunten of meer.

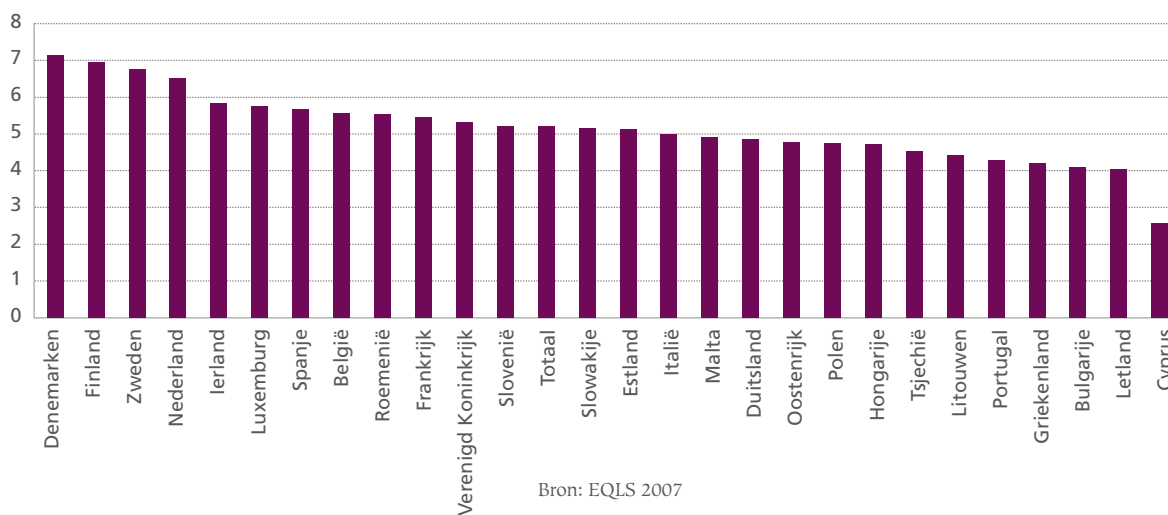
Sinds 2007 lijken Europeanen bovendien hun vertrouwen te hebben verloren – zowel in hun medeburgers als in nationale instellingen. Toen hun in 2007

gevraagd werd hun vertrouwen in andere mensen aan te geven op een schaal van 1 t/m 10, gaf het gemiddelde Europese huishouden een cijfer van 5,3; in 2009 was dit gedaald tot 4,9. Het vertrouwen in nationale regeringen en parlementen daalde nog sterker: van 4,6 naar 4,1, een gemiddelde afname van 11%. En ook hier is de situatie in sommige landen zorgwekkender dan in andere. Zo is de afname van het vertrouwen in de overheid het meest opvallend in Ierland, Spanje, Roemenië, Letland en Griekenland, waar de dalingen uiteenliepen van 22% tot 33%.

Terwijl op Europees en nationaal niveau nog altijd maatregelen worden genomen

Wie vertrouwt u?

Figuur 10: Vertrouwen in andere mensen, per land, 2007

NB: Respondenten werd gevraagd hun vertrouwen in anderen aan te geven op een schaal van 1 t/m 10.

Uit de analyse van de gegevens over 2007 bleek dat vertrouwen (of wantrouwen) niet gelijk verdeeld was over de maatschappij. Mensen die een kwetsbare positie innemen in de samenleving – werklozen, mensen met een zwakke gezondheid of alleenstaande ouders – zijn doorgaans geneigd anderen minder te vertrouwen. Ook leeftijd is een factor die een rol speelt bij het vertrouwen van mensen, maar niet op dezelfde manier in heel Europa. In zowel de EU15 als de drie kandidaat-lidstaten hebben 65-plussers het meest vertrouwen; in de nieuwe lidstaten daarentegen zijn het de jongeren (tussen 18 en 34) die het meeste vertrouwen hebben in anderen – hetgeen erop wijst dat verschillende generaties politieke en maatschappelijke veranderingen anders ervaren.

om de sociale en economische ontwikkeling in Europa te stimuleren – met name in dit Europees Jaar van de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting – bevestigen de trends uit de achtereenvolgende ronden van de EQLS dat de strijd nog niet gewonnen is.

Andere in 2009 gepubliceerde bevindingen inzake de kwaliteit van het bestaan zijn minder onderhevig aan verandering: net als in 2007 wijst de enquête over 2009 op de voorname rol die de familie speelt in kindverzorging en ouderenzorg. Ook blijft familie voor de meeste mensen fungeren als ‘eerste hulp bij noodgevallen’; dit onderstreept dat de kwaliteit van het bestaan staat of valt met goede familierelaties. De meeste Europeanen – 88% – gaven in 2007 aan een beroep te kunnen doen op hun familie wanneer ze hulp nodig hadden, zoals hulp in huis in geval van ziekte. Iets meer dan 70% stelde dat zij hun familie in een noodsituatie om geld kunnen vragen.

Europeanen hebben bovendien regelmatig en frequent contact met familie en vrienden. De helft van alle burgers met kinderen die buiten het huishouden wonen, ziet ten minste elke dag of om de andere dag een of meer van hun kinderen. En mensen lijken over het algemeen tevreden over hun gezinsleven, getuige de waardering van 8 op een schaal van 1 t/m 10.

Evenwicht tussen werk en privéleven

Het hebben van een baan is doorgaans uiterst bevorderlijk voor het welbevinden van mensen: werklozen zijn ongelukkiger. Ondanks de losser wordende familiebanden is het gezin bovendien enorm belangrijk voor Europeanen, zowel voor hun welbevinden als voor het gevoel er niet alleen voor te staan.

Het verzoenen van de vaak conflicterende eisen van werk en privéleven is echter niet eenvoudig. Bijna de helft

(48%) van alle burgers die een betaalde baan hebben, zei dat ze ten minste een aantal keren per maand te vermoeid waren vanwege hun werk om huishoudelijke taken te verrichten, terwijl bijna een kwart (22%) aangaf dat dit meerdere malen per week het geval was.

Werknemers in het zuidoosten van Europa leken in 2007 de meeste moeite te hebben om werk en privéleven met elkaar te verenigen. In Kroatië en Griekenland verklaarde ruim 70% dat ze verscheidene malen per maand te vermoeid waren om hun aandeel in het huishouden te leveren, vanwege het werk. Werknemers in België, Italië, Duitsland, Nederland en Noorwegen lijken het meeste moeite te hebben om beide te verenigen.

29% van de werknemers gaf aan dat ze meerdere malen per maand moeite hadden om gezinstaken te vervullen vanwege de tijd die ze op het werk doorbrengen. Het is geen verrassing dat mensen met langere werkweken het lastiger vinden een evenwicht tussen werk en privéleven te vinden dan mensen die korter werken; met name vrouwen stemmen hun werktijden veelal beter af op de behoeften van een gezin en een huishouden, bijvoorbeeld door parttime te werken. Vrouwen besteden veel meer tijd aan het huishouden dan mannen: in Europa besteden vrouwen gemiddeld 33 uur per week aan de zorg voor kinderen, terwijl dat voor mannen slechts 18 uur is.

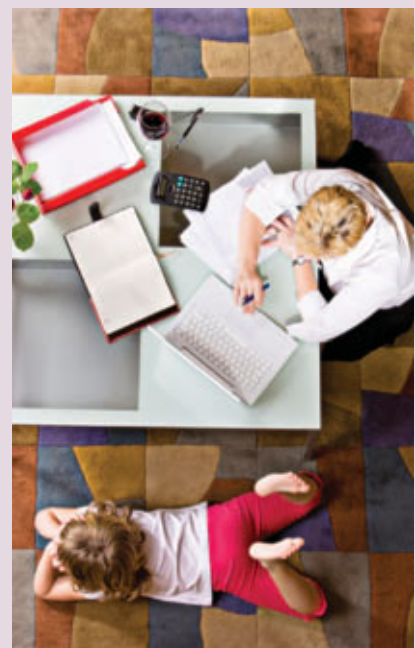
Gezondheid en gezondheidszorg

Ofschoon gezondheid belangrijk is voor Europeanen – 81% zegt dat gezondheid ‘zeer belangrijk’ is voor de kwaliteit van het bestaan –, beschouwt slechts 21% de eigen gezondheid als heel goed, terwijl 46% hun gezondheid als ‘goed’ aanmerkt. Mensen in de nieuwe lidstaten en de kandidaat-lidstaten – en vrouwen in het bijzonder – vonden hun gezondheid gemiddeld slechter dan in de EU15. Het is geen verrassing dat oudere Europe-

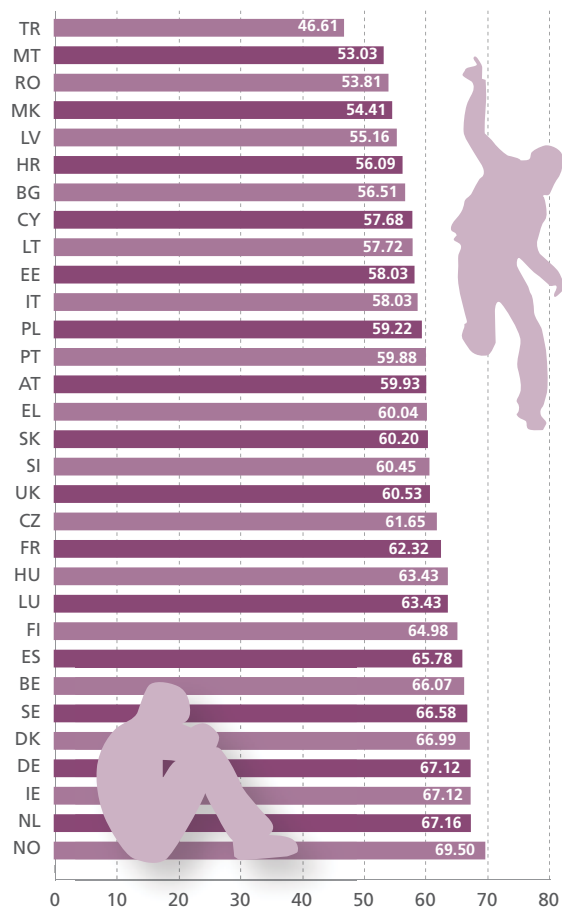
98

presentaties werden gegeven door Eurofound-medewerkers, op uitnodiging, voor belangrijke actoren in de 27 EU-lidstaten

anen vaker het idee hebben in slechte gezondheid te verkeren; ouderen in de nieuwe lidstaten (65-plussers) lijken er echter nog slechter aan toe te zijn: 34% gaf aan dat hun gezondheid slecht was, tegenover slechts 15% van hun leeftijdgenoten in de EU15. En ook met armere mensen is het slechter gesteld: 14% van degenen die zich aan de onderkant van het inkomenspectrum bevinden, verklaarde dat hun gezondheid slecht was, tegenover slechts 4% aan de bovenkant. Ook hier is het met burgers in sommige landen slechter gesteld: in Bulgarije, Kroatië, Letland en Portugal zei 30% van de mensen onderaan de inkomensladder in slechte gezondheid te verkeren.

Figuur 11: Gemiddelde geestelijke-gezondheidsindex per land

Bron: EQLS 2007

Geestelijke gezondheid

De EQLS onderzocht het geestelijk welzijn van Europese burgers aan de hand van een reeks vragen ontworpen door de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO). Burgers werd gevraagd aan te geven hoe ze zich hadden gevoeld – hadden ze zich vrolijk en opgewekt gevoeld? Rustig en ontspannen? Actief en energiek? Stonden ze 's ochtend fris en uitgerust op? Vinden ze hun daginvulling interessant? De grafiek geeft voor elk land de proportie burgers weer die zich in de voorgaande twee weken voortdurend of meestal zo hadden gevoeld.

Een belangrijk aspect van iemands welzijn is geestelijke gezondheid. Mensen in de EU15 en Noorwegen lijken in een betere geestelijke gezondheid te verkeren, terwijl mensen in Turkije blijkbaar het meest last hebben van geestelijke gezondheidsproblemen. Over het algemeen vertoont geestelijke gezondheid hetzelfde patroon als lichamelijke gezondheid: het is slechter onder ouderen, beter bij mensen met hogere inkomens (het verschil is het grootst in de drie kandidaat-lidstaten en de nieuwe lidstaten) en iets beter onder mannen dan onder vrouwen.

Ondanks het belang van adequate zorgdiensten voor sociale bescherming hadden grote aantallen Europese burgers in 2007 moeite om zich toegang te verschaffen tot dergelijke diensten. Meer dan 25% vond dat ze te ver van hun huisarts of het ziekenhuis woonden, en voor meer dan 27% waren de kosten van een doktersconsult problematisch. Mensen met lagere inkomens hadden meer moeite in aanmerking te komen voor zorgdiensten dan hun welvarendere medeburgers, en dit verschil is groter in de nieuwe lidstaten en de kandidaat-lidstaten: terwijl slechts 22% van de mensen aan de bovenkant van de inkomensschaal in de kandidaat-lidstaten moeite hadden een dokterscon-

sult te betalen, was dit problematisch voor 48% van de mensen aan de onderkant. Zorgdiensten in de EU15 worden over het algemeen beter gewaardeerd door hun burgers dan die in de nieuwe lidstaten en de kandidaat-lidstaten; in Griekenland, Ierland, Italië en Portugal was de waardering voor zorgdiensten echter slechter dan het gemiddelde cijfer dat burgers in de kandidaat-lidstaten of de nieuwe lidstaten toekenden.

Huisvesting en woonomgeving

Een ander aspect van levenskwaliteit is de kwaliteit van de woonomgeving – zowel

binnenshuis als buitenshuis. De algehele kwaliteit van de huisvesting is beter in de EU15 dan in de nieuwe lidstaten of de kandidaat-lidstaten. Zo hebben mensen in Nederland, België en Luxemburg de meeste woonruimte, terwijl mensen in Kroatië en de voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië de minste ruimte hebben; slechts 6% van de huishoudens in Zweden kampt met vocht of lekkages, terwijl dit in Estland 23% is; en terwijl elk huishouden in Oostenrijk over een doorspoeltoilet binnenshuis beschikt, heeft 35% van de huishoudens in Roemenie deze faciliteit niet. Mensen die een woning huren hebben vaak meer problemen dan mensen die een eigen huis bezitten. En

De gegevens van de EQLS gebruiken

De Survey Mapping Tool (SMT) van Eurofound presenteert gegevens uit haar toonaangevende enquêtes op meerdere manieren. Al naar gelang hun informatiebehoefte kunnen gebruikers informatie selecteren. Met de tool kunt u gegevens bekijken als een kaart, staafdiagram of tabel, nationale gegevens vergelijken met EU-gemiddelden, naar geslacht, leeftijd en inkomen uitgesplitste overzichten bekijken, en de gegevens downloaden als een .csv-bestand (compatibel met Excel).

Ga naar www.eurofound.europa.eu/areas/qualityoflife/eqls/eqls2007/results.htm

Daarnaast werden eind 2009 EQLS-gegevens beschikbaar gemaakt op de website van de universiteit van Essex, in het kader van werkzaamheden om gegevensverzamelingen en documentatie van Eurofound's pan-Europese enquêtes beschikbaar te maken voor derden. Ook beschikbaar op de site zijn gegevensverzamelingen uit de eerdere ronden van de EQLS, evenals Europese enquêtes naar de arbeidsomstandigheden (EWCS) en de eerste bedrijvenenquête van Eurofound. U kunt zich registreren op www.esds.ac.uk/support/newuser.asp om toegang te krijgen tot de gegevensverzamelingen op www.esds.ac.uk/international/access/133365.asp

zoals kon worden verwacht, hebben mensen met lagere inkomens meer problemen dan hun welvarende burens.

De EQLS vroeg mensen ook naar hun woonomgeving – afval en vervuiling, de beschikbaarheid van groenvoorzieningen, alsmede criminaliteit en vandalisme. Mensen in de Noordse lidstaten waren het gelukkigst met hun lokale omgeving, evenals de inwoners van Oostenrijk, Duitsland en Nederland. Gemiddeld kaartte 30% à 40% van de huishoudens twee of meer van dit soort problemen in hun buurt aan. In Italië en Bulgarije was dit ruim 80%.

INTEGRATIE VAN MIGRANTEN IN EUROPESE STEDEN

De uitslag van een referendum dat eind 2009 in Zwitserland werd gehouden om de verdere bouw van minaretten bij moskeeën te verbieden duidt op de spanningen die soms ten grondslag liggen aan het debat over de integratie van etnische

en religieuze minderheden in Europese samenlevingen.

In 2006 riep Eurofound samen met het Congres van Lokale en Regionale Overheden van de Raad van Europa en de stad Stuttgart een Europees stedennetwerk voor lokaal integratiebeleid voor migranten (CLIP-netwerk) in het leven, om na te gaan hoe steden – als krachtige magneten voor immigratie – de uitdaging om integratie te bevorderen zijn aangegaan.

In 2009 werden de projectactiviteiten voortgezet met de publicatie van een reeks casestudies over initiatieven die in het kader van het huisvestings- en werkgelegenheidsbeleid zijn ontplooid in Europese steden. Op 30 november en 1 december organiseerde Eurofound een conferentie in Brussel met het thema 'Interculturele benaderingen van gemeenschapsvorming en cohesie in Europese steden – wat kan Europees integratiebeleid leren van steden als het gaat om het beheer van migratie en diversiteit in tijden van eco-

nomische malaise?'. Beleidsmakers en vertegenwoordigers van maatschappelijk organisaties en religieuze en etnische minderheidsgroeperingen kwamen daar bijeen om van gedachten te wisselen over de beste manier om de uitdagingen het hoofd te bieden en de kansen die voortvloeien uit de toenemende culturele diversiteit van Europa, met name de integratie van moslims en andere geloofsgemeenschappen, optimaal te benutten.

Meer informatie over het werk van het CLIP-netwerk is te vinden op www.eurofound.europa.eu/areas/populationand-society/clip.htm

Aanvullende literatuur

Added value of the European Globalisation adjustment Fund: A comparison of experiences in Germany and Finland
www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0970.htm

EMCC case studies – Joint social partners structures and restructuring: Comparing national approaches
www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0918.htm

ERM case studies: Good practice in company restructuring
www.eurofound.europa.eu/emcc/erm/studies/tn0903016s/tn0903016s.htm

ERM report 2009 – Restructuring in recession
www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0973.htm

Europe in recession: Employment initiatives at company and Member State level
www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0920.htm

European restructuring monitor quarterly, Issues 1 – 4, 2009
www.eurofound.europa.eu/emcc/erm/index.php?template=quarterly

Foundation Findings: Opening the door – the role of social partners in fostering social inclusion
www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0944.htm

Global recession – Europe's way out: Background paper
www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0998.htm

Industrial relations developments in Europe 2008
www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/tn0903029s/tn0903029s.htm

Low-qualified workers in Europe
www.eurofound.europa.eu/ewco/studies/tn0810036s/tn0810036s.htm

Measures to tackle undeclared work in the European Union
www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0925.htm

Multinational companies and collective bargaining
www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/tn0904049s/tn0904049s.htm

Occupational promotion of migrant workers
www.eurofound.europa.eu/ewco/studies/tn0807038s/tn0807038s.htm

Pay developments – 2008

www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/tn0904029s/tn0904029s.htm

Quality of work and employment, industrial relations and restructuring in Turkey
www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0915.htm

Recent restructuring trends and policies in the automotive sector
www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0941.htm

Restructuring in bankruptcy: Recent national case examples

www.eurofound.europa.eu/emcc/erm/studies/tn0908026s/tn0908026s.htm

Second European Quality of Life Survey – Overview
www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0902.htm

Second European Quality of Life Survey: Quality of life in Europe, 2003–2007
www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0977.htm

Sink or swim: Recession and recovery in Europe

www.eurofound.europa.eu/resourcepacks/recession.htm

Social dialogue and the recession
www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef09107.htm

Wage formation in the EU

www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/tn0808019s/tn0808019s.htm

Working time developments – 2008

www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/tn0903039s/tn0903039s.htm

Europese Stichting tot verbetering van de levens- en arbeidsomstandigheden

2009 Jaarboek – Leven en werken in Europa

Luxemburg: Bureau voor officiële publicaties der Europese Gemeenschappen

2010 – 55 pp. – 21 x 29,7 cm

LOSSE VERKOOP EN ABONNEMENTEN

De publicaties van het Publicatiebureau waarvoor een vergoeding wordt gevraagd, zijn verkrijgbaar bij zijn over de hele wereld verspreide verkoopkantoren.

Hoe kan ik in het bezit komen van een publicatie?

Op de lijst van verkoopkantoren kiest u een kantoor, waar u vervolgens een bestelling plaatst.

Hoe kan ik in het bezit komen van de lijst van verkoopkantoren?

- Ofwel kunt u de internetsite van het Publicatiebureau raadplegen:
<http://www.publications.europa.eu/>
- Ofwel vraagt u om toezending van de lijst per fax: (352) 2929 42758 en ontvangt u deze op papier.

Europese Stichting tot Verbetering van de
Levens- en Arbeidsomstandigheden – Eurofound

Wyattville Road
Loughlinstown
Dublin 18

Ierland

Telefoon: (+353-1) 204 31 00

Fax: (+353-1) 282 64 56

information@eurofound.europa.eu

www.eurofound.europa.eu

Publicatiebureau

Publications.europa.eu